№ 12771

IV 3393
3 IV 381

А. ТОШЕВЪ

ПРОВЕРКА
2003

СРЪБСКО-БЪЛГАРСКАТА РАЗПРЯ

СОФИЯ
1932

Т3(1)6-611
Б 261143
IV 2393
N: 12771

ПОСВЕЩАВА СЕ

НА

МЛАДИТѢ МАКЕДОНСКИ

БЪЛГАРИ

София — Придворна Печатница

СРЪБСКО-БЪЛГАРСКАТА РАЗПРЯ

Въ сръбския в. „Политика“, брой 53,002 отъ 9 ноември м. г., е помѣстена една статия подъ заглавие: „Бугарска и балкански споразум“, подъ която, вмѣсто подписъ, стоятъ буквитѣ X. Y. Z. Казватъ, че задъ тия три букви се криелъ сръбскиятъ дипломатъ Балугчичъ. Защо последниятъ не излиза открито съ името си — не ни интересува. Не е чудно самъ той — Балугчичъ — да се стеснява отъ несъстоятелността на своята аргументация въ старанието си да обори нашата теза досежно македонския въпросъ, та е предпочелъ да не излиза съ истинското си име. И действително, като чете човѣкъ казаната статия, не може да се не запита, какъ сж възможни толкозъ недобросъвестни извъртания по единъ въпросъ, тъй всестранно освѣтленъ отъ плеада именити учени и отлични познавачи на Македония. Благодарение тъкмо на тия учени, днесъ цѣлиятъ просвѣтенъ свѣтъ, съ изключение на сърбитѣ и тѣхнитѣ агенти, признава, че и въ историческо, и въ етнографско, и въ културно, и въ езиково отношение грамадната часть отъ населението въ тая страна е българско. Да отричашъ

при това положение на нѣщата истината, значи умишлено, макаръ и все пакъ безуспѣшно, да фалшифицирашъ фактитѣ, значи и самаго себе да искашъ да заблуждавашъ. Защото, ако до 1912 г. всички ония сърби, що говорятъ и пишатъ днесъ като X. Y. Z., не сж знаели точно, било отъ невежество, било отъ нехайство какво е било сжщинското население въ Македония, днесъ, като господари на тая земя, най-малко могатъ да се съмняватъ, че тамъ живѣятъ масово корави и съзнателни българи, които напусто Бѣлградъ се сили съ всички срѣдства да претопи въ „прави сърби", замѣняйки окончанието на фамилнитѣ български имена *овъ* съ сръбското *ичъ*.

Вземайки поводъ отъ мемоара, приготвенъ отъ г. Д. Мишевъ за втората балканска конференция[1]), както и отъ изложението, което азъ трѣбваше да приготвя за сжщата конференция[2]), скритиятъ задъ X. Y. Z. авторъ съ голословни фрази се старае да омаловажи, ако не

[1]) Mémoire présenté par le Groupe National Bulgare à la deuxièmme Conférence Balkanique au sujet des difficultés qui s'opposent à la detente morale et du rapprochement des Etats Balkaniques — Elaboré au nom du Groupe National Bulgare de la Conférence par D. Michev, ancien député, membre de l'Académie Bulgare des Sciences. Sofia, 1931.

[2]) Exposé concernant la question minoritaire bulgare. Elaboré au nom du Groupe National Bulgare de la Conférence par A. Tochev, membre de l'Académie Bulgare des Sciences, ancien ministre plenipotentiaire, Sofia, 1931.

и да отхвърли съвсемъ приведенитѣ въ тия два труда неопровержими и отколе признати за достовѣрни факти и доказателства, отнасящи се както до просвѣтно-културната и политическа роля на древнитѣ български царе начело съ Самуила, тъй и до неоспоримата и днесъ българска физиономия на Македония.

Спира се X. Y. Z. и на опита за споразумение между българи и сърби презъ 1867 г., за което бѣ съставенъ и подписанъ на 5 априлъ сжщата 1867 г. въ Букурещъ известниятъ протоколъ, чийто чл. 2 гласи:

> „Югославянското царство ще се състои отъ Сръбско и *Българско, което обема областитѣ България, Тракия и Македония.*

Това, обаче, се премълчава отъ X. Y. Z., за да се не повтори, че по онова време самата официална Сърбия е признала Македония като область, съставляваща часть отъ България.

Премълчава X. Y. Z. и другъ единъ не помалко важенъ фактъ, а именно, че тъкмо патриархътъ на българската революция и дипломатътъ Раковски — за когото той казва, че само въ подкрепата на Сърбия виждалъ единственото условие за освобождението на своя народъ — се почувствува най-дълбоко разочарованъ и огорченъ, следъ като му стана ясно, че Сърбия не се поколеба не само да използува искренното българско желание за най-тѣсно сближение между двата народа, но и да про-

гони българскитѣ революционери изъ своитѣ предѣли.

Отъ воденитѣ изобщо презъ този периодъ преговори между сръбското правителство и българската емиграция въ Букурещъ могатъ да се извлѣкатъ две важни заключения: първо, че по онова време сръбското правителство безрезервно признаваше българския характеръ на Тракия и *Македония*, и второ — че князъ Михайло, подобно на своитѣ предшественици, използува довѣрието на народнитѣ български дейци, за да уреди работитѣ си съ Турция.

Тъкмо тая сръбска нелоялность изстуди и нашитѣ революционери на времето, а между тѣхъ и Раковски, който горко се оплаква отъ „неискреный ходъ политици того княжества (сръбското) къмъ болгаритѣ. . . *Излъгани въ нашѫ-тѫ надеждѫ, пише той, унуждавамы ся днесь като вѣрни чяда народа си да извадимъ на бѣлъ свѣтъ таіѫ постѫпкѫ и да убърнимъ внамание-то на сичкы-тѣ сынове отьчьства си върху тойзи най-важенъ за насъ прѣдмѣтъ*“ [1]).

Огорчението на Раковски трѣбва да е било въ случая наистина много голѣмо, като се има предъ видъ, че той е билъ, споредъ собственитѣ негови бележки, довѣрено лице на

[1]) Изъ неиздаденото съчинение на Раковски: „Полытичьскы-тѣ отношения Сръбскаго Княжества съ Българіѫ

князъ Михайло, който презъ 1863 г. го е натоварилъ съ тайни дипломатически мисии въ Атина и Цетина, за да се осведоми отъ тамошнитѣ рѫководни личности за сключването на политически и военни съюзи между тѣхнитѣ държави и сръбското княжество.

Въ Атина Раковски се срѣща, между друго, и съ пѫтуващитѣ презъ това време на Балканитѣ, англичанки Мекензи и Ѫрби, които сѫ възхитени отъ него. Въ едно свое писмо отъ 18 май 1863 година изъ Атина мисъ Мюиръ Мекензи пише:

„У сърбитѣ Раковски намира като насъ сѫщата грѣшка, т. е. че тѣ сѫ наклонни да сѫдятъ *тѣсногръдо*, и за това плашатъ поскоро своитѣ съседи, намѣсто да ги привличатъ“ [1]).

Използувайки между друго и подписания отъ българитѣ, но не и отъ сърбитѣ, поменатъ протоколъ отъ 1867 година за благополучното уреждане съ Турция на известни въпроси, които интересуваха въ момента по-специално сръбското княжество, князъ Михаило презъ есеньта на 1867 год. сключи единъ съюзъ съ Гърция — последванъ отъ подписването и на една военна конвенция съ сѫщата държава презъ пролѣтьта на 1868 год. — а така сѫщо

въ днѣшны-тѣ врѣмена“. Вж. Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ — Раковски като политикъ. Сборникъ на Акад. на Наукитѣ, кн. IX, стр. 28, 1918 год.

[1]) Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ, ц. съч., стр. 18.

и единъ „съюзъ за приятелство“ съ Румъния въ края на 1867 год. Въ действителность, споредъ Ed. Engelhardt, въпросниятъ съюзъ е билъ нѣщо повече отъ договоръ за приятелство. Обявениятъ за таенъ чл. 8 отъ тоя договоръ гласи:

„Ако провидението благослови тѣхнитѣ усилия и имъ предостави свободно да разполагатъ съ отнетитѣ отъ отоманското владичество територии, дветѣ договорящи страни ще се споразумѣятъ както следва:

Ще бѫдатъ присъединени за винаги къмъ Румъния островитѣ, обрзуващи делтата на Дунава, както и източния предѣлъ на България, включенъ между Русе и Варна, отъ една страна, Черно море — отъ друга.

Ще бѫдатъ присъединени за винаги къмъ Сърбия: Стара Сърбия, Босна, Херцеговина и България, безъ оня предѣлъ отъ последната область, отреденъ на Румъния.[1])

Дето ще се рече, още по онова време дѣлежътъ на България билъ уговоренъ между Бѣлградъ и Букурещъ.

Интересното е, че *предявяванитѣ отъ Сърбия и Румъния презъ 1878 год. и 1885 год. искания бѣха приблизително на сѫщата база.* До известна степень *сѫщитѣ домогвания виждаме да се очертаватъ и по-късно, презъ втората балканска война.*

---

[1]) Revue d'histoire diplomatique, sixième année № 1, La Confédération Balkanique par Ed. Engelhardt, p. 38, 40.

* * *

По-нататъкъ въ статията си X. Y. Z. обвинява България, че чрезъ царь Фердинанда се сближила съ Австро-Унгария, за да осѫществи своята независимость, а по-късно — да се наложи на южна Европа, т. е. и на Сърбия. За цельта голѣма роля игралъ и македонскиятъ комитетъ, който и „спрямо Турция и спрямо дветѣ най-много заинтересовани сили — Австро-Унгария и Русия билъ оржжието, съ което Фердинандъ заплашвалъ тия държави“ (?!). Между това, каква непосилна борба презъ течение на дълги години изнесе тоя *македонски комитетъ* противъ турския режимъ — за това X. Y. Z. не счита за умѣстно и да спомене дори, защото отлично знае, че както членоветѣ, тъй и хилядитѣ сподвижници на тоя рев. комитетъ бѣха българи, каквито сѫ и днесъ славянитѣ въ Македония. Но дори и като приемемъ, че както по време на обявяването на българската независимость, тъй и по-късно, къмъ края на балканската война, България е подирила приятелството на Австро-Унгария, това, всѣки ще признае, намѣри своето оправдание въ сръбското вѣроломство, което се прояви още презъ септември 1912 год., т. е. когато преговоритѣ между съюзницитѣ досежно мобилизацията и военнитѣ действия, които трѣбваше да последватъ, бѣха въ пълния си разгаръ. Съ тайно окржжно отъ 15 с. м. подъ

№ 5669, въпрѣки току-що подписания съюзенъ договоръ, Пашичъ нареждаше на своитѣ представители въ чужбина да положатъ всички усилия, щото Прилепъ, Кичево и Охридъ съ тѣхнитѣ околности да влѣзатъ въ състава на сръбското кралство.

Съ това и съ много още подобни перфидни постѫпки сръбското правителство отговори въ течение на войната на българската безупрѣчна лоялность.

Върнемъ ли се още по-назадъ въ близкото минало, ние виждаме не България, а *Сърбия въ формаленъ съюзъ съ Австро-Унгария.* Въ края на 1881 год., само шесть месеца следъ размѣната на любезни посещения между Милана и Александъръ Батемберга, и докато въ цѣла Сърбия се говорѣше за „славянска солидарность“ и пр., Миланъ сключи въ Виена на 15/27 юний с. г. тайна политическа конвенция съ Дунавската монархия.

Нападнатъ по-късно отъ радикалския в. „Дневник“, за гдето подписалъ „тази предателска конвенция“, министрътъ на външнитѣ работи Чеда Миатовичъ писа въ брой 19 отъ 20 януарий 1902 г. на сѫщия вестникъ следнитѣ редове:

„Не само, че азъ поемамъ всѣкаква отговорность за тая конвенция, но я смѣтамъ като най-сериозната, най-важна и най-голѣма услуга, която съмъ направилъ на

моето отечество презъ цѣлата си политическа кариера“.

Сѫщиятъ добавяше още, че благодарение на тая конвенция, Австро-Унгария посредничила въ полза на Сърбия презъ 1885 г.

А когато малко по-късно, презъ 1889 г., сѫщата конвенция бѣ подновена, Австро-Унгария обеща съ още по-ясни думи да помага на Сърбия за уголѣмяването ѝ въ посока на Вардарската долина.

Въпрѣки, обаче, всичко туй, България пакъ подаде ржка на Сърбия. Въ края на мартъ 1904 год. между дветѣ страни бѣха сключени два договора: „Съюзенъ договоръ“ и „Дружественъ договоръ“. Първиятъ бѣ таенъ, а вториятъ, засѣгащъ предимно стопанскитѣ връзки между дветѣ страни, можеше да се обнародва.

Само нѣколко месеца следъ подписването на тия договори, а именно на 16 декемврий 1904 г., князъ Фердинандъ, на минаване презъ бѣлградската гара, имà съ краль Петра половинчасовъ политически разговоръ, като съюзни владѣтели. За голѣма изненада, на 19 с. м. „N. Fr. Presse“ публикува една изпратена му отъ Бѣлградъ телеграма, съ която се даваха сведения по това свиждане. Указа се, че индискрецията бѣ направена отъ сѫщия г-нъ Балугчичъ, който днесъ обвинява царь Фердинанда въ засилване приятелството съ Австро-Унгария противъ Сърбия. Въ качеството си на

личенъ секретарь тогава на краль Петра, г. Б. сѫщевременно бѣ голѣмъ австрофилъ и кореспондентъ на „N. Fr. Presse“.

Останалото се разбира отъ само себе си...

По поводъ на горната индискреция, тогавашниятъ нашъ представитель въ Бѣлградъ протестира предъ Пашича, който не закъснѣ да изиска отъ краль Петра уволнението на Балугчича. При това последниятъ бѣ даденъ отъ Пашича подъ сѫдъ за обида и осѫденъ на една година затворъ, обаче, преди да влѣзе присѫдата въ сила, той успѣ да избѣга въ Австрия.

Разбира се, това не прѣчи днесъ на г. Б. да прави недостойни диверсии и да обвинява насъ, че сме били противъ споразумение съ Сърбия и че азъ лично, като делегатъ на втората балканска конференция въ Цариградъ, съмъ се боялъ отъ новитѣ опити за осѫществяването на една балканска федерация.

Между това истината е, че не ние — българитѣ сме противъ едно трайно споразумение между балканскитѣ държави изобщо, и специално съ Сърбия. Условията, обаче, на сърбитѣ за едно подобно споразумение за сега поне, сѫ такива, че по никой начинъ ние не можемъ да ги приемемъ. *До като ние ратуваме за едно пълно равноправие въ всѣко отношение, за зачитане личностьта съгласно тържествуващитѣ днесъ домократически принципи, до като ние искаме всѣки да има пра-*

вото и свободата да пази своята народность и своя майчинъ езикъ, сръбскиятъ шовинизъмъ безогледно преследва тъкмо обратното. Споредъ него, бѣлото трѣбва да стане черно и черното бѣло. Лишенъ отъ най-елементарна вѣротърпимость, той иска да претопи всичко по своитѣ разбирания, да обезличи, да асимилира. Той иска споразумение съ насъ, но при условия, България да се откаже не само отъ своитѣ сънародници подъ сръбска власть, но да се прости и съ своята независимость и да се превърне въ единъ видъ сръбска бановина. Ето това е съкровеното желание на сръбския шовинизъмъ. Желание непостижимо, защото, колкото и да е днесъ слаба и малка, България сѫпи за своето и ще намѣри достатъчно морални сили въ себе си да го запази на всѣка цена. Противъ споразумение, обаче, тя не е и нѣма да бѫде, стига туй споразумение да легне върху посоченитѣ по-горе начала.

Нека се не забравя, че безогледниятъ шовинизъмъ, който, за съжаление, тържествува и днесъ въ Югославия и трови голѣма часть отъ общественото мнение тамъ, е опасенъ бацилъ, нѣщо като смъртоносна тропическа треска. Югославия, която, не по-малко отъ България, има нужда отъ миръ и вѫтрешно успокояване, би трѣбвало да погледне по-трѣзво и по-отшироко — съ огледъ на бѫдещитѣ перспективи — на сѫществуващия меж-

ду насъ и сърбитѣ споръ и съ целесъобразни и почтени срѣдства да се постарае да улесни неговото уреждане. Инициативата принадлежи не намъ, а ней, защото тя е длъжницата въ случая. Касае се изключително до изпълнението на единъ човѣшки дългъ къмъ нашитѣ сънародници въ присъединенитѣ отъ нея по „стратегически съображения“ Западни покрайнини и до нещастното българско малцинство въ Македония. Дайте отнетитѣ отъ васъ културно-просвѣтни права на туй малцинство, позволете му да се нарича съ собственото си име, и споразумението съ България, *трайното и пълно споразумение*, автоматически ще настане. Но вие, не само че не признавате българското малцинство въ вашитѣ предѣли, ами настоятелно искате и отъ вашитѣ южни съюзници да го не признаватъ, наричайки българитѣ въ своята държава „славяногласни елени“. . . И следъ всичко туй Бѣлградъ обвинява насъ, че ние сме били противъ разбирателството на Балканитѣ, че ние сме били противъ балканската федерация и пр. Не, господа шовинисти, не ние, а вие и само вие спъвате нормалното развитие на Балканитѣ по пѫтя на *исшинския демократизъмъ*, по пѫтя на *общобалканския патриотизъмъ*. Обстоятелството то, че България и следъ провалата на договора си съ Сърбия отъ 1904 година — за което въ голѣма степень допринесе и неокаче-

ствимата индискреция на г. Балугчича — не се подвоуми да се съюзи съ сѫщата Сърбия презъ 1912 год., като по силата на чл. 3 отъ военната конвенция, се задължи да ѝ се притече при първа нужда въ помощь противъ Австро-Унгария съ една 200 хилядна армия, е обстоятелство, което и днесъ не губи своето значение. Това трѣбва да се запомни, вмѣсто да се извъртатъ фактитѣ и да се търси подъ вола теле.

Най-сетне, ако сте тъй дълбоко убедени, че Македония е населена съ „прави сърби“, каква нужда има да тъпчите тъй безмилостно тия „прави сърби“? Каква нужда има да издигате китайски стени вредъ около Македония, за да не може и птичка да прехвръкне тамъ? Защо не позволявате на тия „прави сърби“ да получаватъ писма отъ тѣхнитѣ близки изъ България? Защо не допущате и най-невинното българско списание и най-невинната българска книжка въ тая страна на сълзитѣ и воплитѣ? Защо на вашия университетъ въ Скопие е забранено да получава български научни, академични и университетски издания, а ги връща обратно, тъй като адресанта не билъ познатъ? Защо и много още защо?

Преди и презъ 1912 г. вие — държава и учени — признавахте, че въ Македония, съ изключение на прословутата „спорна зона“, всичко останало на югъ е българско. Сега, обаче,

отричате това. За Бога, кажете за кого възставаха противъ султана въ продължение на дълги години българитѣ отъ Македония: за присъединението на тая область къмъ Сърбия ли? Защо се противопоставихте вие на автономния принципъ, ако Македония наистина е била населена съ сърби? Защо се биха българскитѣ войски презъ 1912 — 1918 год.: за присъединението на „правитѣ сърби“ отъ Македония къмъ Сърбия ли?

Не, вие знаете какви сж въ сжщность „правитѣ сърби“ въ тая область, но не искате да признаете истината. Между това, именно ония, които вие наричате съ смѣшното име „прави сърби“, *могатъ да изиграятъ най-добрата, най-подходещата роля за сближението между васъ и насъ, ако наистина сте за подобно искрено сближение.* Но вашата цель е друга. Тя се каза по-горе.

Всичко туй е много печално, тъй печално, че отъ него трѣбва да се срами всѣки добъръ сърбинъ. Срамъ, голѣмъ срамъ е това и за цѣлото онова славянство, което съ непростимо равнодушие гледа днесъ, какъ славянинъ гнети славянина. . . .

А който се съмнява въ това, нека споходи нещастна Македония и присъединенитѣ по „стратегически съображения“ къмъ Югославия Западни покрайнини.

* * *

Въ своята статия Y. X. Z. ни казва още, че „съ много крѣсъци македонскитѣ дейци се опитвали да убедятъ свѣта въ чистотата на историческитѣ, етнографскитѣ и всевъзможнитѣ други права на България надъ тѣзи покрайнини на Балканския полуостровъ.“ „Ако се сжди по виковетѣ на тия македонски водители, продължава статията, тукъ е живѣлъ вѣчно единъ народъ съ напълно изработено национално съзнание и то чисто българско. Между това до туй съзнание тая маса не е могла да дойде въ своето минало, защото сж ѝ липсвали основнитѣ за цельта социални условия“.

По нататъкъ X. Y. Z. поддържа, че съвременното национално съзнание било последствие „извесне привредне сарадне засноване на живом саобраћају техником и умом“. А да се търсѣло подобно сътрудничество при тамошнитѣ географски и стопански условия до 1912 година било смѣшно. И за да потвърди тая своя мисъль X. Y. Z. се позовава на известния Херманъ Венделъ, който „съ право“ казвалъ, че „тия бедни селяци не били въ състояние до 1912 г. да се издигнатъ на оная стопанска и културна височина, дето отъ суровата мъгловитость се образувало национално самосъзнание.“

И все въ тоя духъ сж крайно несъстоятелнитѣ доказателства на X. Y. Z., че въ Македония не живѣели българи.

Това ни кара за лишенъ пѫть да се спремъ на този въпросъ, макаръ той, както казахме, отдавна да е разрешенъ отъ безброй обективни учени, далечъ не отъ рода на Херманъ Венделъ, чиито свидетелства, благодарение на тѣхния тъменъ произходъ, нѣматъ абсолютно никаква стойность.

* * *

Че Македония, противно на твърдението на сръбския шовинизъмъ и на Венделовци, е била открай време населена съ съзнателни българи, свидетелствуватъ и едни отъ най-просвѣтенитѣ *сръбски дейци* отъ най-старо време, па и до скоро. Тъй като мѣстото не ни позволява да се спираме подробно на тия неоспорни сръбски свидетелства, ние ще цитираме само нѣкои отъ тѣхъ, безъ да се връщаме и въ още по-отдалечната историческа епоха, отъ когато се говори за българи въ Македония.

Когато въ 1557 г. биде възстановена сръбската Ипекска патриаршия, благодарение на тогавашния великъ везиръ Мехмедъ Соколи, сръбски ренегатъ отъ Босна, който постави брата си Макарий за патриархъ, северна Македония силомъ бѣ включена въ границитѣ на тая сръбска патриаршия. При все туй църковнитѣ сръбски власти продължаваха да признаватъ българщината въ тая область. Въ единъ сръбски документъ отъ 1564 г., въ който се говори за па-

триархъ Макарий, е казано: „Кѵр Макарїоу подрьжещоу срьбскоѥ начелство и Бльгарем и помор'скым странам.“[1])

За началници и на българското население въ своитѣ епархи се обявяватъ и наследницитѣ на Макария, а именно Герасимъ, Иеротей, Паисий, Мойсей, Арсений III, Арсений IV и др.

Следъ като избѣгалъ въ Унгария по време на турско-австрийската война 1689—1690 г. — Арсений III Черноевичъ разправилъ на руския посланикъ въ Виена, че, когато австрийскитѣ войски минали Дунава и Сава, австрийскиятъ императоръ му писалъ много писма съ голѣми обещания да склони сърбитѣ, *българитѣ* и другитѣ народи, които били въ неговитѣ епархии, да се присъединятъ къмъ воюващитѣ съ турцитѣ австрийци — „Сербовъ и Болгаръ и иныхъ народовъ, которые въ его епархій“.[2])

Като се знае, възъ основа на положителни исторически данни, че въ подчинената на въпросната сръбска патриаршия северна часть на Македония влизаха градоветѣ Скопие, Куманово, Тетово, Щипъ, Кратово и Самоковъ, ясно е, че самитѣ сръбски патриарси считаха жителитѣ на тѣзи градове и тѣхнитѣ околности за български.

Описвайки своето пѫтуване презъ 1704

---

1) А. Стојановић, Стари српски записи и написи, № 645.

2) Споменик XXXVIII, с. 73.

година презъ Македония за Божи гробъ, иеромонахъ Рачанинъ казва въ своята хроника:

. . . И паки дойдосмо на 14 конак *у Велез град Бугарскый*, а турци зову Кюпрюлія[1]).

Две години следъ Рачанинъ, въ 1706 г., презъ северна Македония миналъ и дубровничанинътъ сърбинъ Маринъ Кабога, който, описвайки пѫтя си на италиянски, бележи:

„Въ Страцинъ (между Куманово и Кратово) не останахме, защото имаше само единъ разваленъ ханъ и нѣколко кѫщи *българи* на около (casi di Bulgari atorno[2])).

Презъ 1734—1735 г. Бѣлградската митрополия събирала подробни сведения за духовнитѣ лица на своята епархия. Въ с. Търгъ (Неготинско), свещенствувалъ *българинъ* Янко отъ Охридъ: „Јерей Янко, родјил се у *Охриду* на *блгарском* земли, син Стојана *блгарина*" и пр[3].).

Все въ протоколитѣ на сѫщата митрополия срѣщаме, че въ 1734 г. въ село Клење (Бѣлградска епархия) свещенствувалъ попъ „Іерей Пет'рь Кленски, синъ земледѣлца Михаила, рождениемъ и воспитаніемъ из села Банꙗнскога, близ' Скоплꙗ . . . . . заносить ꙗзикомь бл'агарскомъ"[4]).

[1]) Прилози к историји српске књижевности од Стојана Новаковића, VI, Јеротеја Рачанина, пут у Јеросалим, 1704 г. Гласник, кн. XXXI, с. 299, Београд, 1871.

[2]) Споменик срп. краљ. академије XXXIV с. 221—222

[3]) Пакъ тамъ XLII, с. 4.

[4]) Пакъ тамъ, с. 114.

Въ 1771 г. последниятъ сръбски Ипекски патриархъ Васили Бркичъ, по покана на руския адмиралъ князъ Орловъ, като описва подробно турската държава и нейнитѣ населения съ огледъ на помощьта, която тѣзи населения биха указали на рускитѣ войски при една война противъ Турция, пише между друго:

„Провинцїꙗ Ма́кедонскаꙗ. . . Єдино превеликое (мѣсто) которое називаетсѧ Серезъ, в немже домовъ тȣрецкихъ болше двадесѧтъ тысѧщъ находитсꙗ, к томȣ есь и хрїстїанства Грековъ и Болгарωвъ до тысѧща домовъ. . . прочее же деревни Болгаре и Тȣрки, но какъ Болгаровъ много болше Тȣрковъ, такъ во всеи Македонїи вси Тȣрки болгарскїи ꙗзикъ ȣмѣютъ.

Четвертое кнѧжество Охридъ. . . Ѧлбанезовъ малω въ нем находитсѧ и Грековъ, но болшаѧ часть Болгари и Влахи. Тȣрковъ въ семъ кнѧжествѣ малω находитсѧ но все нашего исповѣданїѧ люди.

Третїие кнѧжество ѿ Дарданїй называетсѧ Скоплѣ. . . по деревнѧмъ весма мало Тȣрковъ но Болгари и серби"[1])

За най-южното българско население въ Македония говори и известниятъ сръбски пѫтувачъ архимандритъ Герасимъ Зеличъ, който презъ 1784 год. миналъ презъ Солунъ. За този градъ той между другото казва:

[1]) Описание провинцїи тȣрецкїѧ державы . . . патрїарха сербскаго Василїа Бркича, 1771 — Споменик српске краљ. академије X, 43-66.

„У нему е понайвече число турака; но има и Еврея и Грка и *Бугара*. Ту се говори и грчки и бугарски, а понайвише турски“.

Въ една пѣсень, която Вукъ Караджичъ изпраща на 10/22 юлий 1827 год. на Шафарика, четемъ, че турската власть събирала войска въ Кратово отъ потурняци и млади българи:

„У *Кратово* града бијелаго,
Наазару цареву већилу.
И Наазар покупио војску,
Све Јуруке и *Бугаре младе*“.

Сѫщия пръвъ публикува презъ 1815 и 1822 г. народни пѣсни изъ Македония, които нарече *„български пѣсни“*.

Още по-ясно и категорично се произнася за българското население въ Македония сръбскиятъ археологъ Стефанъ М. Верковичъ. Следъ десеть годишно престояване въ тая страна, дето по съвета на Янко Шафарика бѣ изпратенъ отъ сръбското правителство въ 1850 год. съ научна чель, Верковичъ обнародва въ 1860 г. въ Бѣлградъ единъ сборникъ отъ български народни пѣсни, които бѣ успѣлъ да събере главно въ Сѣръ, Велесъ, Крушово, Дебъръ и пр. Тоя сборникъ, посветенъ отъ автора на княгиня Юлия Обреновичъ, сестра на княза Михаило, бѣ напечатанъ на държавни разноски въ Бѣлградската правителствена печатница подъ насловъ: „Народне песме *Македонски бугара*“. Скупио Стефан И. Верковићъ. Књига прва. Женске песме.

Тоя трудъ на Верковича е особено важенъ за българщината, защото е дѣло на единъ сръбски ученъ, живѣлъ дълги години между македонскитѣ българи, които еималъ възможность отлично да изучи въ всѣко отношение. И за това е билъ подпомаганъ не отъ другаде, а отъ самото сръбско правителство.

Безъ да се впущаме въ подробно разглеждане на тоя обемистъ трудъ на Верковича, въ който на всѣка крачка се изтъква *българскиятъ националенъ характеръ на Македония*, ще цитираме само следнитѣ нѣколко реда отъ неговия предговоръ:

„Я самъ ове песме назвао бугарскима, а не словенскима, због тога еръ данасъ кадъ би когодъ *македонскогъ словенина* запитао: што си ты? съ места бы му отговоріо: Я самъ *болгаринъ*, а свой езыкъ зову *болгарскимъ*“ (стр. XIII).

А въ по-късно излѣзлия (презъ 1889 г). въ Петербургъ Верковичовъ трудъ „Топографическо-етнографическій очеркъ Македоніи“, между другото е казано:

„Всѣ македонскіе славяни изключително называютъ себя *болгарами*“ (с. 1—2).

За тия свои признания Верковичъ не само, че не биде упрекнатъ на времето отъ нѣкой сериозенъ сърбинъ, но дори бѣ провъзгласенъ, въ началото на 1863 г. за научната си дейность дописенъ членъ на сръбското учено дружество, превърнато по-късно въ академия на наукитѣ.

Днесъ, обаче, той е развенчанъ отъ сръбския шовинизъмъ и минава за предатель на сърбизма.

Българи населяватъ Македония и споредъ по-старитѣ сръбски вестници, списания и др. И отъ тѣхъ, обаче, по нѣмане на достатъчно мѣсто въ единъ малъкъ трудъ като този ще дадемъ само кратки извадки.

„*Сербске Народне Новине*“, Пешта, 6 априла 1844 г., чис. 27, като говори за първитѣ революционни борби, казва между другото:

„Текъ год. 1821, после греческе революціе появу се на еданпутъ гомиле бугарскій айдука у Македоній и продру до у Пелопонезъ“ . . . „Смрть султана Махмуда и пророчества, коя су се године 1840 — те по Турской проносила, произрековала су велико движеніе у Бугарской, Румелій и Македоній, у кратко свуда, гди *бугари* живе“ (с. 108).

Въ сѫщия вестникъ отъ 18 май 1844 год., бр. 39, въ една статия по общата география на Евр. Турция, е казано, че северна Македония се простира до Шаръ планина близо до Призренъ; че около р. Черна, която протича презъ Битолската равнина, живѣятъ *българи* — „уна-около живећи *Бугари*“, че северно отъ височинитѣ, които р. Вардаръ пресича въ южна Македония, живѣели *българи* — „са сѣверне су стране сыречь сами *Бугари*, а са южно-васточне по най-више грцы, хотя су по варошима, као н. п.

у Салоники, здраво са Бугарима помешани“ (с. 155). Както виждаме за сърби дума не става.

„*Сербскій лѣтописъ*“ г. 1845, часть четврта. Издаје Матица Србска. Уређује Др. J. Суботић. У Будиму 1845.

Тукъ е помѣстено едно „Описание Бугарске“, дето четемъ:

„ . . . . Тракію, *Македонію* и Албанію, три землѣ, у коима данасъ сила божіа *Бугари* обитава; што више, у *Македоніи* чини ово колѣно езгру жителя. Ако се къ восточной Албаній обратимо, то тьемо и тамо читава окружія натьи, гди е бугарскій езыкъ единственый езыкъ жителя“ (с. 58).

„*Бугарска* има 4 Митрополіе или Архи-Епископата: Терново, Софію, Силистрію, и Варну, и 16 Епископата, од коій су найзнатній: Филибе, Кюстендилъ, *Серезь*, Верея, Ловић, Самоковъ, *Касторіа*, *Ћуприли* (Велесъ) и *Скоплѣ*. *Охридскій* и Видинскій укинути сѫ одъ Порте (с. 75).

У *Салонику* има толико *Бугари*, да овај градъ у толико *бугарскимъ* звати мора, у колико грчкимъ“ (с. 59).

„*Обштій земљописъ*“ за учећу се младежь у гимназіи и полугимназіяма княжества Србіе по най-новіимъ земљописателима, списао Миланъ Міятовићъ, гимназіялный професоръ. Прегледано и одобрено школскомъ коммісіомъ у Београду.

За Македония тукъ е казано:

„Ова међу Архипелагомъ, Тесаліомъ, Албаніомъ, Србіомъ и Румеліомъ лежаћа про-

винція, има около 1200 кв. миля повръшине, и до 1,000,000 жителя, повећой части Грка. Мацедоно-Влаха (Цинцара) и *Бугара* (с. 57).

„*Србски Дневник*“. У Новоме Саду 1858 г. бр. 26, печата една дописка изъ Македония, въ която, следъ като разправя, че презъ изтеклата година велешани се сдобили съ търговско и девическо училище, дописникътъ добавя:

„Што се велескогъ архиепископа г. Антима тиче, онъ се прилично добро влада у политичномъ обзиру, а и за школе се живо заузима, *али не за бугарске* него за грчке . . . . . Али надати се, да Велесани неће допустити, да се *бугарска школа* назове грчкомъ“ и пр.

Въ друга дописка отъ май, пакъ отъ Велесъ, напечатана въ сѫщия листъ отъ 8 юний с. г., бр. 44, следъ като се казва, че отъ 1846 г. *българитѣ*, особено въ Велесъ, почнали да се пробуждатъ отъ дълбокия сънь, се добавя:

„Неколико родолюбивихъ благороднихъ мужева посѣяше у своимъ сугрананима оно божанствено чувство за просвѣтомъ и наукомъ, коихъ ние било *у свой Бугарской* одъ толико вѣкова, што е таме грчке свештенство стояло на путу, хотећи и далѣ држати *бугарски* народъ у оковима неизображености. Али некои родолюбци почеше слати свою челядъ у главна европска места на науке, пакъ помагаше у томе и друго сиромашку дѣцу, а са просвѣтомъ пробуди се и чуство за *своіомъ народности*. Ово одушевлѣнѣ

за народну просвѣту расло е исполинскимъ корацима.

Али свуда се наће противника томе, пакъ у Велесу. Г. архиепископомъ велески Антимъ покушаваше томе на путь стати са неколциномъ себи равнихъ, говорећи, да си се сви народи просвѣтили одъ Грка, пакъ зато да е необходно нужно, да се и у Велесу учи у училиштима грчки, а не *бугарски*, а то тимъ пре, *што дѣца бугарски знаю іошъ одъ куће свой езикъ*“.

Въ сѫщия вестникъ отъ 20 априлъ 1859, четемъ:

„Мелентіе, архиепископъ у Драми, слаже се добро се тамошьнем беіовима да може болѣ угнѣтавати християне *Бугаре* . . . Грци су хтѣли *Бугаре у Маћедоніи* погрчити и то средствомъ школа . . . Много *Бугари изъ Кукушке* кренули су се у Цариградъ да се туже на злоупотреблѣну тамошнѣгъ гръцкаго владике“ и пр.

Пакъ въ сѫщия вестникъ отъ 14 априлъ 1860 г. е казано:

„Изъ Солуна се явля 10 марта, да е тамо стигло неколко *бугарскихъ* депутация, кое хоће саединѣнѣ са римскомъ арквомь и да припознаду за црквену главу папу. Ови *Бугари* изъ епархіе су *сереске*, *дойранске*, *нигритске*, *касандриске* и отъ другихъ мѣста“.

Въ друга дописка отъ 7 юний четемъ:

„ . . . У Пироту пакъ избацили су 29 мая у неделю име фанариотскогъ владике и на мѣсто нѣга узели су име султанову и

епископа Илариона. Чудно е свима Бугарима да од *Скопия*, Вране, Видина и іошъ некоихъ већихъ бугарскихъ места за тако што неявляю".

Все въ сжщия вестникъ отъ 10 юний 1860 г. четемъ и следнитѣ редове:

„Изъ *Битоля* (Толи-Монастиръ) извештенъ самъ, да су *тамошньи Бугари* наумили основати читалиште".

Пакъ в. „*Србски Дневник*" отъ 12 юний 1860 год. четемъ, че по случай праздника Св. Кирилъ и Методий:

„ . . . У Габрову, Емболу, Панаћуру, Сопоту, *Велесу* и многимъ другимъ већимъ градовима били су светковине у славу и споменъ овихъ *бугарскихъ просветителя и научителя*. Ове светковине показую *дубоко осећанѣ у Бугара* спрамъ *свое народности* и тежню за *просветомъ*."

Пакъ въ този лисъ отъ 3 юлий 1860 г. сж помѣстени следнитѣ редове.

„*Бугари у Штипу* послали су Порти тужну са многимъ подписама противъ свога фанариотског владике, кои чини велика бездѣлия".

Все въ „*Србски Дневник*" отъ 28 юлий бр. 59 четемъ по поводъ борбата на македонскитѣ българи за българска самостойна църква:

„Догађаи ускршњи у бугарской цркви у Цариграду свуда су приузрочили манѣ веће упечатлѣнѣ. Нема бугарска родолюба, коме ние срце затрепетало одъ радости, кадъ е видио, да су се Бугари одъ тешка

и дуга сна кренули и да хоће своы ерашию. *У Охриду, старой столици бугарскихъ патриярха, били су Бугари усхићени* кадъ су чули за поступакъ цариградскихъ Бугара".

„*Видов Дан*", у Београду, 29 марта 1862, бр. 38, като предава мислитѣ на известния хърватски славистъ и академикъ Рачки — който въ 1861 г. се изказа въ полза на подетата по онова време мисъль за една българска уния съ Римъ — солидаризира се напълно съ тая идея, и пише между другото:

„Од колики важности и за народну политичку будућност целог југославенства била би унија бугарског народа, *народа преко пет милиона јакога, који се шири од Дунава до близу јегејскога мора, од црнога мора да доње Мораве и црног Дрима*, не треба опширно овде разлагати".

Презъ следващата 1863 год. „*Србски Дневник*", бр. 188, въ статия „Источно питанѣ", препоржчвайки на българи, сърби и гърци да се федериратъ, казва:

„Данашня Бугарска, стара Тракия, *и већи део Маћедоние* сачинявао би *особно Бугарску*, а данашня Грчка, са Тесалиомъ *до Солуна*, са већимъ деломъ Албание (са Епиромъ) особну Гречку" стр. 2).

Јован Гавриловић въ своя „*Малый земљописъ Србіе и Турске*," прегледала и одобрила школска коммисія у Београду, 1863 г., казва:

„Област *Македоніа* са 930 кв. миля и 1,000,000 жителя *най-више бугара*" (с. 50).

Издаваното въ Нови Садъ отъ А. Хаджић сръбско списание „*Млада Србадија*“, 1870 г. бр. 6, като сподѣля мислитѣ, които известниятъ Загребски славистъ, професоръ Брдашка, изложилъ „савесно и објективно“ въ статията си „Словени у Турској“, помѣстена въ Петермановитѣ геогр. известия (св. XII, 1869 г.), пише:

„. . . У Бугарској, Тракији и *Македонији* живе 5,875,000 *бугара*“. . .

Изъ свега то излази, да је понајближе истине, ко узме број Бугара на 6 милиона *и нешто више*, а кад Турска броји до 16 милиона жителa, то су онда сами *Бугари* трећина и више савакупног становништа...

У опште, моћи ћемо на западу као границу *бугарском племену* узети реку Тимок, која је међа и кнежевини Србији, па *Бугаръ-Мораву, па Шару планину, горњи Вардар и језеро од Орида*“. (с. 256, 257).

Издаваниятъ въ Бѣлградъ „*Іединство*“ отъ 19 май 1871, бр. 102, давайки въ една дописка изъ Цариградъ сведения за заседаващия тамъ български народенъ съборъ по уреждане българския църковенъ въпросъ, пише:

„Мислимъ да ће интересантно бити да вашим читаоцима саопштимъ имена онихъ *бугарских представника,* који се после 450 год. сакупише 15 мартъ 1871 г. у престолници некадашње величине и славе византиске, да се братски посаветују како ће довести у редъ своју цркву која беше до пре десетину год. изложена пљену покваренихъ фанариота и која још и данас страда по тужној Македонји од них“.

Давайки по-нататъкъ имената на българскитѣ делегати отъ Охридската, Битолската, Велешката, Скопската, Костурската, Воденската и пр. епархии, авторътъ на дописката не виждаме да промѣня — както правятъ днесъ сърбитѣ — окончанието *овъ* на *ић*.

Когато въ 1872 г. М. С. Милојевић представи на сръбското учено дружество своята сбирка отъ „Седам стотина и четирдесет разних обредних песама са 2450 речи из Праве (Старе) Србије“, видниятъ сръбски историкъ и държавникъ Стоянъ Новаковичъ и Миланъ Куюнджичъ, които бѣха натоварени да се произнесатъ за нея, ето какъ се изразяватъ, край друго, въ доклада си[1]) отъ 1 февруарий 1882 год. до сжщото дружество:

„У предговору к овим песмама стоје на листу деветом, да Срба има свега 11.650,000! *О красне цифре, само кад би била у истини!* (с. 331).

Из етнографије ових народних песама, о којој напред помињасмо, види се, да *Бугара једва где има на балканском полуострову* (с. 346).

Ово је сувише небратско и неполитично поступање према најближем племену на истоку нашем. Мало је било што нас оваке

1) Гласник српског ученог друштва, књ. XXXVIII, у Београду, 1873 г. с. 329—348.

ствари и *освајачка политика у средњем веку* бацише у турско ропство, него треба оваким понашањем према Бугарима, каквим се г. Милојевић одликује, у данашње време да поновимо стара зла. . . .

У осталом начин доказивања у г. Милојевића на корист Срба, а против Бугара, *тако е плитак и превртљив, да се њиме могу исто тако добро послужити и Бугари против Срба.* Како он доказује, да су очевидне особине бугарскога језика српске, онако исто могу таким доказима Бугари рећи да нема српског језика, већ да ми овде у Београду пишемо бугарски". (с. 347—348).

Покрай другото нека забележимъ, че тъкмо тоя тъй ясенъ документъ X. Y. Z., въ поменатата негова статия въ „Политика", именно по единъ „плитак и превртљив" начинъ се старае да омаловажи, като при това го и обърне противъ насъ!

Ценно за българщината е и писмото, което на 17 мартъ 1878 год. поменатиятъ вече сръбски ученъ Стефанъ Верковичъ е отправилъ изъ Загребъ до известния руски славистъ, професоръ въ Петроградъ — Владимиръ Ивановичъ Ламански, и което и днесъ се съхранява въ архивата на проф. д-ръ Ив. Шишмановъ. Ето нѣкои извадки отъ това интересно писмо, публикувано отъ д-ръ Шишманова въ сп. „Свободно мнение" отъ 20. XII. 1914.

„. . . Неслыханныя безобразія Сербовъ

простираются до того, что они нисколько не стѣсняются лгать предъ цѣлымъ свѣтомъ, говоря: „*Сербъ изъ Ниша, Сербъ изъ Пирота, Сербъ изъ Лесковца, Сербъ изъ Врани, Куманова, Водена, Скопля, Велеса, Дибри, Кюстендила, Самокова, Видина и т. д.*

„Если выше упомянутые принадлежатъ по языку Сербамъ, то тогда можно сказатъ, *что нѣтъ на свѣтѣ Болгаръ*, и слѣдовательно имъ нужно отдатъ весь балканскій полуостровь, тогда пускай свободно . . . . *осербиваютъ* сколько душъ угодно . . . . . . ради общеславянскаго интереса, нужно опредѣлить границы по истинѣ, гдѣ слышенъ Сербскій языкъ, пусть будутъ Сербскія, а гдѣ Болгарскій — Болгарскія".

Споредъ сжщия Верковичъ, истинската граница между българи и сърби е Шаръ-планина.

* * *

Свидетелства като горнитѣ, почерпени все отъ авторитетни сръбски източници, има още колкото желаете.[1]) Ако ние се задоволихме въ случая само съ току-що цитуванитѣ, то е, защото

1) Съ безброй подобни документи изобилствуватъ и трудоветѣ: Западнитѣ краища на българската земя отъ проф. д-ръ А. Иширковъ, 1915 г.; Българитѣ въ Македония отъ Йорданъ Ивановъ, проф. въ университета, издание на Бълг. академия на наукитѣ, 1917; Сръбски признания за Македония, съ приложения на факсимилета, отъ Христо Герчевъ 1918 г. и пр.

Между другото пишещиятъ тѣзи редове се ползува и отъ горнитѣ ценни книги.

смѣтаме, че и тѣ сѫ достатъчни да изобличатъ сръбскитѣ шовинисти въ явно пристрастие, при суетнитѣ имъ усилия да отрекатъ сѫществуването на преобладаващата въ Македония българщина.

Цитуванитѣ сръбски свидетелства сѫ важни и за туй, че тѣ доказватъ по единъ несъмненъ и неопровержимъ начинъ, какво българщината въ Македония не се дължи на нѣкаква пропаганда и на българската Екзархия, но че напротивъ, създаването именно на последната се дължи на дълбокото самосъзнание преди всичко *на македонскитѣ българи, чието сѫществуване безрезервно признаватъ самитѣ сръбски патриоти още отъ оназъ отдалечена епоха, когато цѣлокупниятъ български народъ се намираше подъ духовното робство на Фенеръ.*

Като захванемъ отъ края на XVII в., па дори до началото на втората половина на XIX в., сръбскитѣ свидетелства за *българщината* въ Македония сѫ не само изобилни, но и досѫщъ безрезервни. Множество видни, безпристрастни сръбски историци, етнографи, фолклористи, езиковедци и държавници не писаха освенъ за *българи* въ тая страна.

На страната на българитѣ бѣха сърбитѣ и по време на нашата борба противъ Цариградската патриаршия за извоюване черковни права.

Симпатично се отнесоха тѣ къмъ нашия на-

родъ и тогава, когато току-що избраниятъ, съ съгласието на Портата, първи български екзархъ Антимъ на 23 май 1872 г. тържествено обяви българската черква за независима, по който поводъ цѣлиятъ български народъ бѣ провъзгласенъ отъ Патриаршията за схизматиченъ.

По-късно, обаче, когато българскиятъ духъ въ Македония започна да се проявява все повече и повече, било чрезъ периодически възстания, било чрезъ културно-просвѣтни подьеми, захванаха да нарастватъ и сръбскитѣ домогвания за смѣтка на българщината въ тая область. Сега вече виждаме сръбскитѣ чувства къмъ нашия народъ коренно да се промѣнятъ.

Щомъ създадената вече отъ сръбския шовинизъмъ отровна атмосфера почна да се шири изъ страната, дори и най-умѣренитѣ и просвѣтени сърби взеха да съжаляватъ за туй, че не сѫ се противопоставили на времето противъ създаванетона Екзархията.

Тая крупна историческа придобивка за нашия народъ — за която македонскитѣ българи, главно отъ Скопье, Охридъ и Велесъ, още въ началото на XIX в. допринесоха тъй много — стресна зародилитѣ се вече по онова време шовинистически кржгове въ Сърбия и *почна да ги* сближава съ Фенеръ и Атина.

Отъ тоя моментъ, именно, взе да се очертава и понятието *македонски въпросъ*, за да се кристализира по време на Берлинския конгресъ.

* * *

Изобилни доказателства, че открай време Македония е била населена съ *българи*, имаме и отъ най-стари времена. Още къмъ края на XI в. Охридскиятъ архиепископъ Теофилактъ, гръкъ по народность, възмутенъ за гдето Цариградскиятъ патриархъ искалъ да му се бърка въ работитѣ, въ едно писмо до Халкидонския епископъ Михаила се оплаква и пита:

„. . . Какво се бърка въ страната на *българитѣ* Цариградскиятъ патриархъ, който нѣма нито право да ржкополага въ нея, защото ней се падна да има автономенъ архиепископъ, нито друго нѣкое предимство е получилъ върху нея по приемство?“ [1]).

Пакъ Теофилактъ, въ написаното отъ него въ края на XI в. житие на Св. Климентъ Охридски, като говори за странитѣ, гдето се настанили първитѣ българи, пише между друго:

„А понеже славянскиятъ, т. е. *българскиятъ* родъ не разбираше Писанието, съставено на елински езикъ, светитѣ (мжже) смѣтаха това за най-голѣма щета и имаха за предметъ на безутешна скръбь това, дето свѣтилникътъ на Писанието не се запалваше въ тъмното мѣсто на *българитѣ*:

[1]) Theophylacti Bulgariae archiepiscopi Epistolae — Patrologia graeca, t. CXXVI, col. 447. Вж. още Писмата на Теофилакта Охридски, архиепископъ български, превелъ отъ гръцки Варненско-Преславски митрополитъ Симеонъ — Сборникъ на Бълг. акад. на наукитѣ, кн. XXVII, София, 1931 г. с. 30, 91.

тѣ недоумяваха, тжгуваха, отчайваха се отъ живота“ [1]).

Все сжщиятъ, отъ едно свое връщане отъ Никомидия, пише на императрица Мария, жената на Михаила VII Дука:

„И тъй, слизамъ при *българитѣ*, истински царигражданинъ, по чудо българинъ отъ когото мирише на гнилочъ, както тѣ миришатъ на кожухъ“ [2]).

* * *

Неоспорими доказателства, че още преди нашествията на турцитѣ на Балканския полуостровъ въ Македония *българскиятъ* елементъ е съставялъ грамадното мнозинство отъ населението, намираме и въ нотариялния архивъ — Archivio notarile на Венеция, който съставя днесъ нераздѣлна часть отъ държавния архивъ — Archivio di Stato на сжщия градъ.

Младиятъ нашъ ученъ д-ръ Иванъ Сакжзовъ, който изучава тоя архивъ, е откриль и фотографиралъ множество типични за епохата (1359—1388 г.) договори за *продажба на роби християни на източнитѣ пазари*. Между другото въ актоветѣ на Критския нотариусъ Брешияно Маноли (Bresciano Manoli), още отъ май 1381 г., се говори *за продажба на роби българи*

[1]) Theophylacti Bulgariae archiepiscopi — Vita sancti Clementis, ibidem, col. 1196.

[2]) Epistolae, ibidem, col. 504.

ри, населяващи македонскитѣ земи, докато за сърби тукъ и дума не става.

Ето нѣкои отъ тия актове:

„Кандия,[1]) 12 септемврий 1381 г. Индиктъ 4. Михаилъ Делфино продава една робиня, по име Мария, *българка отъ Прилепъ* за 100перпери.

„Sclava... Maria, de genere bulgarorum, de loco vocato Prilapo. . .“

„Кандия, 19 октомврий 1381 г. Индиктъ 4. Договоръ за една робиня, на име Кали съ дъщеря си Ирина, *българки* отъ Скофия (вѣроятно Скопье).

„ . . . de loco vocato Scofia. . . “

„Кандия, 30 октомврий 1381 г. Индиктъ 4, Два еднообразни договора за една робиня, на име Кали, *българка отъ Битоля*.

„ . . . Cali de loco vocato Bitola.

„Кандия, 4 ноемврий 1381 г. Индиктъ 4. Договоръ за робиня Теодора, *българка отъ Костуръ* — продадена за 105 перпера.

„ . . . Theodora, de genere bulgarorum, de loco vocato Castoria . . .“

„Кандия, 5 юлий 1382 г. Индиктъ 5. Франциско Масей отъ Майорикия; продава на Андрея Венерио единъ робъ, на име Алексо, *българинъ отъ Сересъ*.

„ . . . sclavum nomine Alexo, de genere bulgarum, de loco vocato Seres . . .“

[1]) Презъ 14 вѣкъ о-въ Критъ е билъ най-голѣмата Венецианска колония.

„Кандия, 8 юлий 1382 г. Индиктъ 5. Ангело Барбадико, житель на Кандия, продава на Тома Тривизано, ножарь, сѫщо житель на Кандия, една робиня *Ирина, българка отъ Костуръ*, за 103 перпера.

„*Eodem die*. Manifestum facis ego Angelus Barbadico, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi Thome Trivisano cultrario, habitatori Candide et tuis heredibus, unam meam sclavam nomine Herini, de genere bulgarorum, de loco vocato Castoria etc.“

„Кандия, 18 септемврий 1382 г. Индиктъ 5. Джулио де Ферария, житель на Кандия, продава на Тома Гено, сѫщо житель на Кандия, своя робъ Димитъръ, *българинъ отъ Воденъ*, за 79 перпера.

„ . . . unum meum sclavum nomine Dimitrium bulgarum de loco vocato Vodina . . .“

„Кандия, 21 септемврий 1382 г. Индиктъ 5. Договоръ за продажба на единъ робъ, *българинъ отъ Велесъ*, за $67^1/_2$ перпера.

„ . . . de genere bulgarorum, de loco vocato Viles . . .“

„Кандия, 23 септемврий 1382 г. Индиктъ 5. Джулио де Ферария, житель на Кандия, продава на Георги Нани, житель на Кандия, единъ робъ Тодоръ — *българинъ отъ Прилепъ*, за 105 перпера.

„ . . . Unum meum sclavum nomine Thedo-

rum, de genere bulgarorum, de loco vocato Oprilapa . . .“

„Кандия, 28 септември 1382 г. Индиктъ 5. Единъ венецианецъ купува една 18 годишна *българка робиня*, на български езикъ по име Мила, и прекръстена на Маргарита, отъ Прилепъ.

„ . . . Sclava, de genere bulgarorum, de loco vocato Oprilapa in lingua bulgarica nomine Milla, in cresmata nunc nominata Margareta. . . “

„Кандия, 1 декември 1382 г. Индиктъ 5. Договоръ за *българка Ирина отъ Скопие.*

„ . . . nomine Herini, bulgara, de loco vocato Scopia . . . “

„Кандия, 4 Мартъ 1383 г. Индиктъ 6. Договоръ за единъ робъ *българинъ, на име Михаилъ отъ Скопье*, продаденъ за 85 перпера.

„ . . . Michali de genere bulgarorum, de loco vocato Scopia . . . “

„Кандия, 8 мартъ 1383 г. Индиктъ 6. Марко Гизи, житель на Кандия, освобождава своя робъ *Димитъръ, българинъ отъ Скопье.*

„ . . . Dimitrio, de genere bulgarorum, de loco vocato Scopia. . .“ и пр. пр.

---

[1]) Вж. „Новооткрити документи отъ края на XIV в. за българи отъ Македония, продадени като роби“, д-ръ Ив. Сакѫзовъ — Македонски прегледъ, год. VII, кн. 2 и 3, София, 1932 год, с. с. 4, 5, 26, 27, 28, 29, 37, 38, 44, 45, 47, 49, 52, 53, 55.

* * *

Македония наричатъ *българска*, а нейното население — *българско*, и всички византийски, турски и западни историци отъ срѣднитѣ вѣкове, които сѫ пѫтували изъ нея, като: Кекавменъ, Анна Комнена, Скилица — Кедринъ, Робертъ монахъ, Вилхелмъ Тирски, Никита Акоминатъ и др.[1]).

Въ 1591 г. дипломатическиятъ представитель на Венеция въ Цариградъ — Лоренцо Бернардо, който пропѫтувалъ часть отъ Македония, пише:

„Струга е единъ градъ, или по-скоро село; това е първата българска паланка, която е пресѣчена отъ една малка рѣка, излизаща отъ Охридското езеро. Малко подалечъ, на излазяне отъ Стружката равнина, се намира единъ мостъ, който е *граница между Албания и България. Българитѣ* говорятъ славянски езикъ, но сѫ отъ гръцка вѣра“.

Говоряйки пъкъ за Битоля, Бернардо казва:

„*Битоля* (Monasterio) *е единъ български градъ* твърде населенъ; казватъ, че ималъ 1500 кѫщи, отъ които 200 еврейски“.

---

[1]) Cecaumeni Strategicon, ediderunt Wassiliewski et Jernstedh. Petropoli, 1896, p. p. 69—70. Cedrini. Hist. compendium II. ed. Bon. p. p. 527—715—717, Roberti monachi S. Remigii in dioecesi Remensi, Hist. Hierosolymitana, lib. II, cap. II, Guillemi Tyrensis — Hist. rerum in partibus transmarinis gestarum, lib. II, cap. III, IV, XVII, Nicetae Choniatae — Historia ed. Bon, p. p. 612, 613.

А по-нататъкъ сѫщиятъ пише;

„. . . . тѣ (пѫтницитѣ) пристигнаха не далечъ отъ Солунъ, минаха презъ единъ дървенъ мостъ дълъгъ 300 крачки, надъ Вардара, която рѣка иде северно отъ Скопье, ((Uscopia); къмъ моста рѣката се разлива нашироко и образува почти два басейна; влива се въ Солунския заливъ и устието ѝ е на петь мили отъ града. *Този мостъ е границата между България и Тесалия.* Не далечъ отъ моста има кѫща, отгдето дойде *млада българска девойка* съ хлѣбъ печенъ подъ пепель (foggacie)“ [1]).

Въ фермана на султана Мурадъ I отъ 1371 год. (773 год. отъ егира) е помѣстена султанската заповѣдь до военачалника Лалашахина да превземе „*българската земя*, що управлявалъ българскиятъ краль Константинъ въ Кюстендилъ“, чието царство обхващало по-голѣмата часть отъ *северна Македония и градоветѣ Дойранъ, Велесъ, Щипъ, Куманово и др.*[2])

Въ стария споменикъ на Пчинския монастиръ Св. Прохоръ сѫщиятъ князъ Константинъ

[1]) Извадки отъ Relazione del viaggio fatto da Lorenzo Bernardo. 1591, Aprile. Вж. Putovanja po Balkanskom polutoku XVI, vieka. Napisa D-r P. Matkovič, Rad. CXXXV. U Zagrebu — Putopis o putovanji mletačkoga poslanika Lovre Bernarda u Carigrad od god. 1591 с. с. 30—33.

[2]) Гюлшени М. Арифъ Зааде — Тарки (история) т. I стр. 442. Цариградъ, 1785 г. Ср. А. Иширковъ — Приносъ къмъ етнографията на македонскитѣ славяни, II-о допълнено издание, стр. 49.

е записанъ: „Рабъ Божжіи Костадинъ воєвода Бѣлгарскіи“ [1]).

Известниятъ турски историкъ и географъ Хаджи Калфа (1614, 1655), въ съчинението си „Румелия и Босна“, пише:

„*Хрупища*, до брѣговетѣ на Костурското езеро, два часа далечъ отъ Костуръ. Въ съседство лежатъ (каазитѣ) Костуръ, Билища, Населища. Жителитѣ сѫ *българи*.

Билища е кадилъкъ, 17 деня отъ Цариградъ. Наоколо лежатъ Костуръ, Горица (Корча), Прѣспа, Хрупища. Жителитѣ сѫ *българи* и албанци.

Битоля (Толи Манастиръ), между Леринъ, Прилепъ, Прѣспа и Охридъ. Отъ Цариградъ тукъ се дохожда презъ Солунъ, Вардаръ и Воденъ за 15 ден.я Жителитѣ сѫ *българи*.

Охридъ, юго-западно отъ Скопье, 15 деня пѫть отъ Цариградъ на източния край на едно езеро. Граничи съ Прѣспа, Старово, Кърчово (Кичево). Жителитѣ сѫ *българи* [2]).

Въ своето съчинение „Корона на историитѣ“, живѣлиятъ презъ XVII в. Ходжа Сеадединъ — единъ отъ най-обективнитѣ турски историци, — като описва похода на турцитѣ презъ 1371 год. въ Македония, казва изрично, че се-

[1]) К. Я. Гротъ — Филологическій Вѣстникъ, 1884 г. кн. 4.

[2]) Hadschi Chalfa — Rumeli und Bosna, Wien 1812, преводъ отъ Hammer, стр. 97, 98, 140. Вж. Йорданъ Ивановъ — Българитѣ въ Македония и пр., II допълнено издание, 1918, сто. 171, 172.

верна Македония съ Кратовскитѣ и други рудници била *българска* земя [1]).

Това потвърждава и Рамазанъ Зааде въ ржкописната си „Обща турска история", писана презъ 1638 г.[2])

Другъ още по-известенъ турски писатель и пжтешественикъ отъ XVII в. Евлия Челеби, който не веднъжъ е пропжтувалъ Балканския полуостровъ, пише въ своето „Сияхатъ-наме" V т. (с. е. 564,570,558), че мѣстата, презъ които миналъ на пжть отъ Кратово за Кривапаланка, а именно селата Нагоричане, Мурадъ, както и селото Изворъ между Велесъ и Прилепъ, били *български* села. А като говори за Скопье, Евлия казва, че тамъ имало черкви за арменцитѣ, *българитѣ* и сърбитѣ, но че въ сръбската черква се черкували латинци. Отъ горното се вижда, че въ случая не е дума за православна, а за католическа сръбска черква.

Сжщиятъ писатель споменува за *българска* черква и въ Нови пазаръ (Стара Сърбия).[3])

Нека приведемъ свидетелството за българщината на македонскитѣ славяни и на единъ

[1]) За подробности вж. съхранявания въ Народната библиотека въ София турски ржкописъ.

[2]) Съхранявана е сжщо въ Народната библиотека въ София.

[3]) Йорданъ Ивановъ — Българитѣ въ Македония и пр., стр. 175—176 и А. Шоповъ — Период. списание LXII, с. 179, 185 и след.

отъ виднитѣ представители на католическата пропаганда на Балканския полуостровъ презъ XVII в., Чипровския католически архиепископъ Петъръ Богданъ (Deodat). Като разправя въ 1654 г., че Охридскиятъ епископъ се мѣсилъ въ работитѣ на Призренския, Петъръ Богданъ пише между друго:

> „. . . епископътъ на *провинция България, въ която лежи градъ Охридъ*, нѣма какво да се мѣси въ работитѣ на Сърбия" [1]).

* * *

Още повече виждаме да се увеличава броятъ на свидетелствата за българския националенъ обликъ на Македония следъ Великата френска революция, когато националното съзнание доби особено силенъ подъемъ и народностниятъ принципъ почна да си пробива все повече пжть и да заема своето видно мѣсто въ отношенията между по-сроднитѣ особено народи.

Докато пжтешественицитѣ отъ по-старитѣ времена се интересуваха повече отъ вѣроизповѣданието на посещаванитѣ отъ тѣхъ населения, отъ началото на XIX в. насетне се обръща вече внимание главно на народностьта и езика. Тъкмо тия особености привличатъ сега внима-

1) Л. Милетичъ — Изъ историята на българската католическа пропаганда въ XVII в., Български Прегледъ, год, I, с. 247.

нието и на пѫтешествениците, които спохождатъ Македония. И затова тѣхнитѣ свидетелства сѫ особено ценни въ случая.

Феликсъ Божуръ, френски консулъ въ Солунъ, въ края на XVIII в., въ своето съчинение „Военно пѫтуване въ Отоманската империя“ между другото пише:

„Нѣкои отъ селата, що се срѣщатъ по пѫтя отъ Щипъ за Велесъ и отъ Велесъ за Скопье, се обитаватъ отъ *българи* християни, чиято работливость и чистота контрастиратъ съ мързела и нечистотията на другитѣ християни“.

Съ *българи* било населено и селото Ала Клисе (Постолъ) на пѫтя между Солунъ и Ениджe-Вардаръ[1]).

Пуквилъ, френски консулъ при Янинския Али паша, въ съчинението си „Пѫтуване въ Морея, Цариградъ и Албания“, 1798—1801 год. пише:

„Планината Призренди (Scardus, Шаръ пл.) изглежда естествената граница между България, Сърбия и Илирия[2]).

Споредъ сѫщия авторъ, населението на Крива паланка е *българско*[3]).

---

[1]) Felix de Beaujour — Voyage militaire dans l'empire Ottoman, Paris 1820, p. 207.

[2]) François Charles Pouqueville — Voyage en Morrée, à Constantinople et en Albanie pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801. Paris 1805, vol. II p. 241.

[3]) Пакъ тамъ, стр. 249.

Българско е населението, споредъ Пуквилъ, и северно отъ Костуръ къмъ Леринъ[1]).

„Въ долината на Прѣспа, казва сѫщиятъ, има 46 *български* села, населени отъ 2300 семейства, или 11,500 жители“[2]).

Френскиятъ нумизматикъ Кузинери, който е прекаралъ доста дълго време въ Македония, най-напредъ като чиновникъ въ Солунското френско консулство (1773—1779 г.), а следъ това и като титуляръ на сѫщото (1786—1793, 1815), познатъ по своитѣ елинофилски чувства, казва въ съчинението си „Пѫтуване изъ Македония“, че цѣлото почти Солунско поле е населено отъ *българи*. Сѫщо и цѣлата Воденска епархия. Съ *българи* било населено още Мъгленско. *Българи* намира Кузинери и въ Скопье[3]).

Известниятъ френски ученъ Ами Буе (1794—1884), единъ отъ най-добритѣ изследователи на Европейска Турция, презъ годинитѣ 1836—1838, означава подъ името „Македония“ областьта включена между Шаръ пл. и Рила на северъ, линията отъ Шаръ пл. до Грамосъ — на западъ, р. Бистрица и Бѣло море — на югъ и р. Места — на изтокъ[4]).

---

[1]) F. Ch. Pouqueville — Voyage dans la Grèce, Paris, 1820, vol. II p. 364.

[2]) Пакъ тамъ с. 414-415.

[3]) Esprit Marie Gousinery — Voyage dans la Macédoine, Paris 1831, p. p. 61, 77, 84 и следв.

[4]) Ami Boué — La Turquie d'Europe, Paris, 1840, t. I. p. 177—198.

Сѫщиятъ пише още:

„Българитѣ заематъ България, Долна Мизия и най-голѣмата часть отъ северна Мизия; *сѫщитѣ образуватъ главното ядро на населението въ Македония*, съ изключение на най-крайната ѝ юго-западна часть отъ Костуръ до и по р. Индже-Карасу (Бистрица).[1])

Давидъ Уркартъ, английски дипломатъ (1805—1877) пише:

„Потурченитѣ българи заематъ планинскитѣ мѣста. Ония, които сѫ си запазили вѣрата, обитаватъ равнинитѣ на *Македония*, Епиръ, България и Тракия, въ околноститѣ на *Битоля*, *Солунъ*, *Янина*, *Нишъ*, София, Пловдивъ и дори *Цариградъ*. Тѣ сѫ изложени, прочее, на една тираническа власть и на немилостивъ гнетъ".[2])

Ксавие Хьошлингъ, белгийски икономистъ и статистикъ (1802—1883) пише:

„Българитѣ обитаватъ страната, която носи тѣхното име, т. е. по-голѣмата часть на Румелия и *Македония*, множество окржзи отъ Тесалия, Албания и Сърбия. Българската раса достига до 4.500.000 души, отъ които само 2.500.000 живѣятъ въ България"[3]).

Сиприенъ Роберъ, френски литераторъ и

[1]) Ami Boué — La Turque d'Europe, t. II. p. 5—6.

[2]) David Urquahart — La Turquie, ses ressources, son organisation municipale, Paris, 1836, t. I. p. p. 77—78.

[3]) Xavier Heuschling — L'Empire de Turquie, Bruxelles, 1860, p. 60.

професеръ въ Колежъ де Франсъ по славянскитѣ езици и литература, въ книгата си „Славянитѣ въ Турция", 1852 г., като казва, че отъ самата природа България е била подѣлена на петь или шесть равни части, добавя:

„... най-сетне, *българска Македония*, която има за столица Сересъ и достига до залива Контеса и Атонъ. Тъй България излиза на две морета: презъ Варна тя получава произведенията на Азия и Русия и може да имъ изпраща своитѣ; презъ Сересъ и Солунъ тя достига Гърция и всички пристанища на южна Европа[1]).

А. Убицини, френски историкъ и публицистъ (1818—1884), който пропѫтувалъ последователно Гърция, Турция и дунавскитѣ княжества, пише:

„... Между народитѣ отъ славянска раса, поданици на Портата, *българитѣ* държатъ първо мѣсто. Раздѣлени на две отъ Балканитѣ, тѣ достигатъ до Черно море и до морето на Тракия, презъ Бургасъ и Солунъ; простиратъ се на западъ до Албания и Сърбия и на северъ край Дунава отъ Фетислямъ до Силистра.[2])

Д-ръ Пойе, който прекаралъ 23 години въ Турция и пропѫтувалъ цѣлата империя, констатира, че

[1]) Cyprien Robert — Les Slaves de Turquie, Paris, 1852, p. 233.

[2]) Jean Henri Abdolonyme Ubicini — Lettres sur la Turquie, Paris, 1853—1854, deux. partie, p. 174.

„България не е само страната между Дунавъ и Балканитѣ, а сѫщо така Тракия и *Македония*, съ една дума 4/5 отъ Румелия, гдето живѣе единъ народъ съ свой особенъ езикъ и особени нрави.[1])

Генералъ Иванъ Петровичъ Липранди, който взема участие въ руско-турската война, а следъ това изпълнява и голѣми длъжности въ администрацията на българското княжество, а при туй по-рано пѫтувалъ изъ Македония, казва, че *въ Охридско българитѣ* били примѣсени наполовина съ албанци и че *българското* племе обитавало огромно пространство, а именно на северъ до брѣговетѣ на Дунава, отъ устието на Тимокъ до вливането му въ Черно море; на истокъ до Черно море отъ устието на Дунавъ до самия Босфоръ и Цариградъ; на югъ до Босфора, Мраморно море и Егейско море; на западъ до границитѣ на Албания.[2])

Френскиятъ писатель-географъ Лежанъ, следъ като обиколилъ два пѫти Европейска Турция, презъ 1857 и 1857 г., дава следнитѣ граници на българското племе:

„*Въ Македония българитѣ* лека-полека изтласкаха гърцитѣ къмъ морето, гдето тѣ се закрепиха върху една тѣсна и блатиста ивица между Платамона и Колакия“ . . . .

[1]) C. F. Poyet — La Bulgarie dans la présent et l'avenir, Paris, 1860, p. 5.

[2]) И. П. Липранди — Восточный вопросъ и Болгарія. Москва, 1868 г., с. 12, 13.

„Днесъ *българската* раса приблизително е ограничена отъ Дунава, Тимокъ и една линия, минаваща презъ градоветѣ Нишъ, Призренъ, Охридъ, Костуръ, Негушъ, Солунъ, Одринъ и Созополъ, Черно море, Бургазъ, Сливенъ, Разградъ. Извънъ този периметъръ предни постове или остатъци отъ българската раса се намиратъ още между албанцитѣ, власитѣ, гърцитѣ, въ Бесарабия и Добруджа, па дори и въ Азия“[1]).

Най-видниятъ между славянскитѣ етнографи и слависти презъ първата половина на XIX в. — Павелъ Иозефъ Шафарикъ, който проявилъ особенъ интересъ и къмъ македонскитѣ славяни, като посетилъ и страната имъ, казва, че „славянитѣ въ цѣла Македония се наричатъ *българи*“, и че сръбскиятъ елементъ почва отъ Прищина и задъ Нишъ. Въ етнографската карта отъ сѫщия градоветѣ Тетово, Дебъръ, Охридъ, Струга и Костуръ, както и Нишъ, Лѣсковецъ и Враня, *сѫ български*“[2]).

Сѫщото поддържа досежно Македония и рускиятъ ученъ Юрий Венелинъ, който пръвъ измежду рускитѣ учени посети земитѣ, населени съ българи. Споредъ него, *кореннитѣ оби-*

[1]) Guillaume Lejean — Ethnographie de la Turquie d'Europe, Gotha, 1861, p. p. 14, 29.

[2]) Вж. Ив. Д. Шишмановъ. — Личнитѣ сношения на Шафарика съ българитѣ. Български Прегледъ, год. II, кн. XII, с. 78 и P. J. Šafařík — Slovanský národopis, Praha, 1842.

татели на Македония сѫ българитѣ, каквито се намиратъ сѫщо така въ Албания и Тесалия.

„*Българитѣ*, пише той, вредомъ населяватъ *Македония*[1]).

Въ своето историко-географско съчинение върху Епиръ и съседнитѣ области, излѣзло презъ 1856—1857 г. въ два тома, гръцкиятъ авторъ П. Аравантиносъ дава следнитѣ граници на Македония:

„Родопитѣ откъмъ Тракия, Шаръ пл., откъмъ България и Сърбия, пл. Олимпъ и Хасоветѣ (Камвуница пл.) откъмъ Тесалия, разклоненията на Акрокервани пл. и Пиндъ Пл. откъмъ Епиръ“ (т. II, с. 102).

Сѫщиятъ продължава:

„Пелагония — старъ градъ и область въ Македония. Въ Пелагония е разположенъ новиятъ градъ *Битоля*, нареченъ още Монастиръ, съ 20,000 жители. Християнскитѣ му жители говорятъ изобщо *български езикъ*“ (т. II, с. 127).

Съ българи, споредъ сѫщия, сѫ населени и градоветѣ: Нѣгушъ, Прилепъ, Струмица, Тиквешъ и др. (т. II, с. 116, 137, 162, 165).

Англичанинътъ Х. Ф. Тъзеръ, следъ като пропѫтувалъ нѣколко пѫти Македония презъ годинитѣ 1853, 1861 и 1865, публикува презъ 1869 год. единъ обемисть трудъ, въ който между другото казва, че *българитѣ*, които образували най-значителната часть на християнското население *отъ Солунъ до границитѣ на Албания*, били прочути по своето трудолюбие и по честността си.

„Тѣ сѫ, добавя авторътъ, най-многобройната отъ всички народности въ Турция и се изчисляватъ до 5—6 милиона души“.

Като говори за Битоля, сѫщиятъ казва, че *българитѣ* били земедѣлцитѣ въ града. За Охридъ пише:

Християнитѣ тукъ сѫ *българи*, които се свършватъ отвѫдъ планинитѣ, що допиратъ до западната страна на езерото“.

Българско е споредъ автора, и населението въ Струга. Тукъ до черквата имало голѣмо училище за *български* деца. Такива той видѣлъ около 200, много чисти и спретнати. Учителътъ сѫщо билъ *българинъ*.[1])

Англичанкитѣ мисъ Макензи и мисъ Ѫрби, следъ като посетиха презъ 1862—1863 г. повечето отъ славянскитѣ области на Балканитѣ, публикуваха въ 1867 год. своето „Пѫтуване по славянскитѣ области въ Европейска Турция“, въ което, между другото, е казано:

„Солунъ географски припада на България; съ други думи той е едно отъ пристанищата на тая страна, чието население говори славянски и което се проширява

[1]) Ю. Ив. Венелинъ — Древніе и нынѣйшніе болгаре, Москва, 1825, стр. 2—3 и О характерѣ народныхъ пѣсень у славянъ задунайскихъ, Москва 1835, с. 42.

[1]) Henry Fanshawe Tozer — Researches in the Highlands of Turkey t. I, London 1869, p. p. 167, 176, 186, 199.

отъ Бѣло-море до Дунавъ. Самиятъ градъ Солунъ е една отъ точкитѣ на етнографската граница, която въ тази часть на Европейска Турция дѣли славянското население отъ гръцкото. Тази граница съвпада донегде съ направлението на стария римски пѫть между Солунъ и Охридското езеро; но извънъ това *българското население* слазя на нѣколко мили още пò на югъ отъ „Via Jgnatia".

Раздѣляйки българскитѣ земи на: *северна България*, между Дунавъ и Балкана, *срѣдна България*, между Балкана и Родопитѣ, и *южна България,* отъ Родопитѣ до границитѣ на древна Гърция, която южна България съответствува на днешна Македония, Макензи и Жрби казватъ, че последната „се простира отъ Родопитѣ до границитѣ на древна Гърция".

За Енидже-Вардаръ дветѣ англичанки казватъ, че тамъ имало 6,000 кѫщи, половината турски, половината *български.*

По-нататъкъ тѣ възхваляватъ „честностьта и добродушието на угнетенитѣ *българи въ Битоля* и добавятъ, че по време на пѫтуването имъ единственото *българско* училище въ Битоля принадлежало на *българскитѣ* унияти и се намирало подъ ведението на британския свещеникъ, комуто помагалъ единъ мѣстенъ учитель. Когато били въ Битоля, госпожата на тамошния английски консулъ се гласѣла съ една учителка за откриване *българско девическо училище.*

Охридъ и околностьта сѫ *български.*

Българско е населението и въ *Прилепъ* и на околностьта му.

Велесъ е чисто *български градъ.* Презъ дългото робство подъ турцитѣ *Велешкитѣ българи* били пазители на часть отъ народната писменость.

А за Скопье дветѣ авторки пишатъ:

„На северо-изтокъ отъ равнината, гдето лежи Скопье, се издига не толкозъ висока планинска верига, която турцитѣ наричатъ Карадагъ или Черна-гора, а славянитѣ — „Българско църногорие". Стражаритѣ ни казаха, че тия планини били обитавани отъ албанци и *българи.*[1])

Въпросното съчинение на мисъ Макензи и Жрби, което бѣ счетено на времето отъ Гладстона като „ценен приносъ" за славянитѣ отъ Европейска Турция, е преведено на разни европейски езици, а така сѫщо на руски, сръбски и български. Къмъ него е приложена и една етнографска карта, споредъ която заеманото отъ българщината пространство е ограничено на северо-западъ отъ Шаръ пл., на западъ отъ източнитѣ водостоци на Дринъ, Охридското и Костурското езера, на югъ отъ Охридското езеро и устието на р. Вардаръ, отъ дето граничната

[1]) G. Muir Mackenzie and. A. P. Jrby — Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe, London, 1867, p. p. 18, 19, 37, 61, 74, 75, 83, 110, 138.

линия завива малко северно отъ Солунъ и продължава къмъ Тракия, оставайки *Сѣръ въ българския дѣлъ*. Тъй градоветѣ *Скопье, Прилепъ, Охридъ, Битоля, Воденъ, Енидже-Вардаръ и Сѣръ оставатъ въ българска земя.*

Известниятъ френски географъ Елизе Реклю пише:

„Отъ брѣговетѣ на долния Дунавъ до склоноветѣ на планината Пиндъ цѣлото пространство на полуострова припада на *българитѣ*“.[1])

Не но-малко категориченъ за *българщината* на славянитѣ въ Македония е и ученията руски професоръ по славистика, Викторъ Ивановичъ Григоровичъ (1815—1876). Следъ като пропѫтува въ продължение на две и половина години славянскитѣ земи, главно въ Европейска Турция, той заяви, че въ *Охридъ* обитаватъ най-много *българи*, после власи, турци и малко гърци и албанци; въ *Струга* жителитѣ сѫ *българи* и албанци, *Ресенъ* — заселенъ съ *българи*[2]) и пр. пр.

Бележитиятъ историкъ и ученъ Константинъ Йос. Иречекъ, който съ право минава за

[1]) Elisé Reclus — Nouvelle Géographie Universelle. La terre et les hommes. I. L'Europe Orientale, Paris, 1876, p. 217—218.

[2]) Викторъ Григоровичъ — Очеркъ путешествія по Европейской Турціи. Изд. второе, Москва, 1877, с. 97, 101, 107, 114, 121, 123, 162.

единъ отъ тънкитѣ познавачи на Балканския полуостровъ, казва:

„*Българскитѣ* населения заематъ старитѣ области на Мизия, Тракия и *Македония*, или споредъ новата турска номенклатура — Дунавския, Одринския, Солунския и Битолския вилаети; извънъ това тѣ населяватъ и частъ отъ Бесарабия“ [1]).

Въ 1876 год. графъ Н. П. Игнатиевъ пише въ своитѣ мемоари:

„... Въ действителность две трети отъ *Македония* и *Тракия* сѫ населени съ *българи*“.

„Що се отнася до мненията, размѣняни въ Берлинъ между тримата министри на външнитѣ работи (Бисмаркъ, князъ Горчаковъ и графъ Андраши), азъ казвахъ, добавя сѫщиятъ, че, създавайки *автономна България, не можемъ да оставимъ извънъ нейнитѣ граници ония части отъ Тракия и Македония, що сѫ населени съ българи*“ [2]).

Въ сѫщия смисълъ се изказватъ и други двама компетентни руси, а именно генералъ-лейтенантъ А. С. Анучинъ и В. Тепловъ.

Анучинъ, който по време на руско-турската война заемаше високи длъжности въ България, а следъ туй взе участие въ Берлинския конгресъ,

[1]) Constantin Jos. Jireček — Geschichte der Bulgaren Prag. 1876 — Исторія Болгаръ. Одесса 1878, p. 748.

[2]) Записки графа Н. П. Игнатьева. — Историческій Вѣстникъ, год. 35 (1914). т. CXXXVI. с. 66, 67, 82.

като помощникъ на княза Горчаковъ и графа Шуваловъ, пише:

„. . . Естественитѣ граници между Сърбия и България, като се вематъ подъ внимание географскитѣ и племенни данни, биха били: *гребенътъ на Шаръ-планина*, планинитѣ разположени между Прищина и Враня до рѣката Медведя, следъ туй рѣкитѣ Пуста и Морава до старата сръбско-турска граница“ [1]).

Освенъ набързо поменатитѣ по-горе историци, географи и учени пѫтешественици, голѣмъ брой още други не по-малко мѣродавни и безпристрастни автори свидетелствуватъ за несъмнената *българщина* на македонското население.

Такива сѫ напримѣръ:

Добре познатиятъ германски ученъ природоизпитатель проф. Гризебахъ, пѫтувалъ изъ Балканския полуостровъ презъ първата половина на XIX в.,[2]) А. Викенелъ (1800—1867 [3]), нѣмскиятъ ученъ Хенрихъ Бартъ [4]), австрийскиятъ консулъ И. Ж. Ханъ [1]), Александъръ Феодоровичъ Хилфердингъ (1831—1872)[2]), Викентій Макушевъ (1837—1883) [3]), А. Дозонъ [4]), Бианкони [5]), Льороа-Болио [6]), Облакъ, Лавровъ, Флоренски, Калина, Кочубински, Лескинъ, Ягичъ, Бодуенъ де Куртене и пр. и пр.

[1]) А. С. Анучинъ — Берлинскій конгресъ 1878 года. Спб. 1912, стр. 6. и В. Тепловъ — Греко-Болгарскій Церковный вопросъ, Спб. 1889, стр. 238—240.

[2]) D-r med. A. Grisebach — Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahr 1839. Göttingen, 1841, p. 65—67 u. s.

[3]) Auguste Viquesnel — Voyage dans la Turquie d'Europe, t. I. Paris 1858, p. 397.

[4]) Heinrich Barth — Reise durch das Innere der europäischen Türkei im Herbst 1852, Berlin 1864, p. p. 109, 110, 113, 115, 116, 137.

Призната бѣ Македония за българска земя и отъ станалата въ края на 1876 год. въ Цариградъ *посланишка конференция*, чийто проектъ отъ 23 декември 1876 год., досежно уредбата на България, гласи:

„Отъ долуозначенитѣ територии — съгласно тукъ приложената карта — ще се образуватъ два вилаета (провинции), както следва:

Вилаетътъ, който ще има за седалище Търново, ще бѫдеобразуванъ отъ Русчукъ,

[1]) J G. v. Hahn — Reise von Belgrad nach Salonik. Wien, 1861, p. p. 75, 110, 113, 116, 121, und Reise durch die Gebiete des Drin und Vardar unternommen im Jahre 1863, Wien 1867, p. p. 96, 99. 113, 139. 155, 157, 161, 173, 175, 229, 230, 233, 237, 239, 245—246, 250—259.

[2]) А. Гильфердингъ — Поѣздка по Герцеговинѣ, Босніи и Старой Сербіи, въ Собраніе сочиненій III, Спб. 1873, с. 141—142.

[3]) Викентій Макушевъ — Задунайскіе и адріатическіе славяне. Очерки статистическіе, этнографическіе и историческіе. Спб. 1867, с. 2—3.

[4]) Auguste Doson — Chansons populaires bulgares, Paris, 1875.

[5]) Bianconi — La question d'Orient devoilée, Paris 1876.

[6]) Leroy — Beaulieu — Les réformes de la Turquie. Paris, 1876.

Търново, Тулча, Варна, Сливенъ, Пловдивъ (съ изключение на Султанъ-Ери и Ахъръ Челеби) и отъ дветѣ каази на Кърклисия, Мустафа паша и Казъл-агачъ.

Западниятъ вилаетъ, който ще има за седалище София, ще се състои отъ санджацитѣ: Софийски, Видински (*Скопье*, *Битоля* (съ изключение на дветѣ южни каази), три каази отъ *Сърския* санджакъ и отъ каазитѣ *Струмица*, *Тиквешъ*, *Велесъ* и *Костуръ*".

Както е известно, Портата отказа да възприеме този проектъ на Великитѣ сили, което повлѣче подире си руско-турската освободителна война.

Между съвременнитѣ европейски авторитети, които, възъ основа на основни изучвания на Македония, твърдятъ, че нейното население е въ грамадната си часть *българско* и че тамъ сърби мѣстни жители нѣма, сж още видниятъ френски общественикъ, писатель и политикъ Викторъ Бераръ, именитиятъ Лайпцишки професоръ Густавъ Вайгандъ и др.

„Отговоръть за мене, казва Викторъ Бераръ, не може да е съмнителенъ, и азъ непрестанно си спомнямъ следнитѣ три думи, що научихъ презъ преминаването си въ Македония: „*Я самъ бугаринъ*" („Ja sam bougarin").

Македонскитѣ славяни се казватъ *българи*". Струга е *българска*, Охридъ е *български*, *български* сжщо е и Ресенъ. Косовскиятъ вилаетъ може още да бжде поле

за борба между българи и сърби, ала въ Битолския вилаетъ *българитѣ добре знаятъ*, че нѣматъ освенъ единъ неприятель — гъркътъ [1]).

„Азъ наричамъ жителитѣ на Македония *българи*, а не сърби, пише отъ своя страна Вайгандъ, защото сами се наричатъ така и защото и тѣхниятъ езикъ е *българско* наречие.

За менъ лично нѣма нито най-малко съмнение, *че македонцитѣ трѣбва да се причислятъ къмъ българитѣ*.

Цѣлата сръбска пропаганда е нахално мошеничество (frecher Schwindel), предизвикано отъ завистъ къмъ България" [2]).

Предавайки впечатленията си отъ Македония тутакси следъ Илинденското възстание презъ 1903 г., Brailsford пише:

„. . . Въ болницата въ Костуръ раненитѣ говорѣха съ екзалтация за бждещитѣ си планове. Въ Охридъ пъкъ азъ чухъ старихора да казваха, че ако Комитетътъ заповѣда нова борба презъ лѣтото, тѣ били готови да се подчинятъ безъ най-малкото колебание. Колкото повече човѣкъ опознава *българитѣ въ Македония*, толкозъ повече той се чувствува обладанъ отъ респектъ къмъ тѣхното родолюбие и тѣхната храбрость" [3]).

---

[1]) Victor Bérard — La Turquie et l'Hellénisme contemporaine, 1897, p. 222.

[2]) G. Weigand — Ethnographie von Makedonien u. Die nationalen Bestrebungen der Balkanvölker, Leipzig, 1898.

[3]) Brailsford — Macedonia — its races and their future, 136 sq.

* * *

Като земя, чието славянско население е *българско*, е отбелезана Македония и въ много чужди етнографски карти. Такива сж напр. картитѣ на Augusto Gottlob Boehmio — Nurimbergae, Cura Homanianorum Heredum, 1766; S. Schütz — Kriegstheater oder Graenzekarte Öesterreichs, Russland und der Türkei, 1778; етнографическа карта на чешкия славистъ Шафарикъ — Slovenský Zeměvid, 1842 г., Ami Boué Ethnographische Karte des osmanischen Reiches europäischen Theiles und Griechenland, 1847 год., G. Lejean — Ethnographie de la Turquie d'Europe, Gotha, Justus Pertus 1861 год., этнографическая карта славянскихъ народностей отъ руския етнографъ и географъ М. Ф. Мирковичъ, 1877 год.; картата на англичанкитѣ Mackenzie и Irby — Map of the south Slavonic Countries, 1867 г.; картата на чешкия писатель и професоръ Яромиръ Ербенъ — Mapa Slovenského Světa, 1868; Elisé Reclus — Population de la Turquie d'Europe въ Nouvelle Géographie Universelle, 1875 — 1894; картата на именития германски етнографъ и географъ H. Kiepert — Ethnographische Ubersicht des europäischen Orients, 1876 г., която карта послужи за основа при опредѣляне границитѣ на дветѣ автономни България, установени отъ посланишката конференция въ Цариградъ презъ 1876—1877 год., както и границитѣ на Балканския

полуостровъ — на Берлинския конгресъ презъ 1878 год.; картата на френския географъ A. Synvet — Carte éthnographique de la Turquie d'Europe; етнографската карта на славянското благотворително дружество въ Петроградъ, съставена отъ Н. С. Зарянко и издадена отъ В. В. Комаровъ, 1890 год. и пр. и пр.

* * *

Ако и горнитѣ доказателства въ полза на българската теза не стигатъ на сърбитѣ, би могло да имъ се приведатъ още много такива и отъ по-старо и отъ по-ново време.

Впрочемъ, достатъчни биха били само безчетнитѣ официални турски документи, като се почне още отъ момента, когато султанитѣ сж завладѣли балканитѣ, за да се види, че Македония винаги е била населена съ българи. За туй нѣма освенъ сръбскитѣ шовинисти да се поровятъ именно въ тая богата архива, съхранявана въ Стамбулъ, дето въ края на 1931 г. се състоя втората балканска конференция за балкански пактъ и федерация . . .

Самитѣ турци въ Македония иматъ следната поговорка, която още презъ 1839 г. въ Македония обърнала вниманието на нѣмския ученъ пѫтешественикъ Гризебахъ.

Тая поговорка на турски гласи:

Истамболунъ туркчеси,
Елбасанънъ арнаутчеси,

Тиквешънъ булгарджеси,

Янинънъ румджеси, сиречь

турски се говори най-добре въ Цариградъ, албански — въ Елбасанъ, *български — въ Тиквешъ*, а гръцки — въ Янина.[1])

Друго ценно доказателство отъ по-ново време за българщината въ Македония ни дава, между многобройнитѣ други сръбски автори, и познатиятъ сръбски общественикъ и политикъ д-ръ Владанъ Джорджевичъ.

Въ битностьта си министъръ на просвѣтата той съ видима тжга пише:

„Днесъ на дълго се занимавахъ съ проучване училищата на нашитѣ братя въ Стара Сърбия. За 1887—1888 г. въ петнадесеть окржга на Стара Сърбия, *62 години следъ възкресяването на новата сръбска държава*, намѣрихъ 41 основни училища (36 мжжки и 5 женски), съ 46 учители и 5 учителки. Като срѣдни училища намѣрихъ само едно по богословие въ Призренъ съ 78 ученика, 5 наставници и единъ учитель по турски езикъ. Между това въ сжщото време въ Стара Сърбия и Македония, *десеть години следъ създаването отъ Русия на българското княжество*, намѣрихъ следнитѣ *български училища*: а) основни 194 (мжжки 176, женски 18) съ 208 учители, 33 учителки и 9728 ученици и ученички; б) като срѣдни училища намѣрихъ голѣмата *българска* гимназия въ Солунъ съ 7 класа,

1) A. Ischirkov — Les confins occidentaux des Terres Bulgares, 1915, Lausanne, p. 187.

293 ученици и 15 професори; *бълг. девич.* гимназия въ сжщия градъ съ 63 ученички и 5 класни учителки; намѣрихъ четирикласни прогимназии въ Скопйе, Велесъ, Щипъ, Прилепъ и Воденъ съ 531 ученици и 28 наставника; намѣрихъ трикласни прогимназии въ Кукушъ, Сѣръ съ 55 ученици и 5 наставника; намѣрихъ наченки отъ прогимназии съ единъ и два класа въ Гуменджа, Неврокопъ, Мелникъ, Петричъ, Плѣвня, Криворѣчна-Паланка, Тетово, Охридъ, Леринъ, Емборе, Ресенъ, Дебъръ и Кичево съ 208 ученици и 16 наставници; намѣрихъ срѣдни училища за момичета въ Скопйе, Битоля, Прилепъ, Кукушъ, Воденъ, Велесъ съ 122 ученички и съ 10 наставници.

Тая успоредна студия страшно ме потресе. Съ тая бележка отидохъ право при председателя на кабинета, който, следъ като ме изслуша внимателно, тихомъ каза:

— Това наистина е важенъ въпросъ, но азъ мисля, че за него трѣбва да се грижи г. министрътъ на войната... Такива въпроси се решаватъ съ топове“.[1])

Въ действителность броятъ на българскитѣ училища и ученици въ Македония за онова време, за което говори Владанъ Джорджевичъ, бѣ много по-голѣмъ, което се вижда отъ следнитѣ цифри:

1) Владан Ђорђевић — Moje министровање, успомене и белешке, с. 594-595, Отаџбина, год. IX, књ. 26. Београдъ, 1890 г.

Години	училища	учители	ученици
1886/87	353	516	18,315
1891/92	478	734	21,070
1896/97	696	1,081	37,917
1899/900	781	1,221	39,973
1901/902	859	1,359	45,112

Продължавайки да се развива съ все повече и повече засилващъ се темпъ, въ навечерието на балканската война, а именно презъ 1910/11 и 1911/12 г. българското училищно дѣло въ Македония и Одринско се издига на такава висина, че съ право можеше да му завиди тогавашната малка Сърбия.

Презъ поменатитѣ години въ тия две области имаше вече 1373 училища — първоначални и средни — съ 78,854 ученици и 2,266 учители и учителки.

Завидно бѣ положението, все по това време, и на българското църковно дѣло въ Македония и Одринско. Тамъ имаше 1331 църкви, 234 параклиси, 73 манастири съ 1310 свещенници и 7 митрополити.

Изобщо взето, жаднитѣ за наука и просвѣта македонски българи, открай време, по собствена своя инициатива, се бѣха погрижили за своитѣ културни нужди. Още когато другитѣ народности, населващи не само Македония, но и останалитѣ страни на балканския п-овъ, тънѣха въ мрака на невежеството, македонскитѣ българи учеха вече своитѣ дѣца въ тъй наречените

келийни училища, които постепенно се замениха съ редовни първоначални и други училища.

Все около това време, а именно въ 1849 г., въ Велесъ имаше 5 училища за момчета, едно за момичета и едно търговско училище съ 700 ученици,[1]) до като сръбската столица Бѣлградъ презъ 1867 г. притежаваше 5 училища за момчета, 4 за момичета всичко съ 958 ученици![2])

Между това ноторенъ фактъ е, че много отъ сръбскитѣ училища въ вилаетитѣ — и то въ самото навечерие почти на балканскитѣ войни — съществуваха на книга. Въ други броя на учителитѣ бѣ по-голѣмъ отъ броя на ученицитѣ. Така, напр., въ Криворѣчна-Паланка въ сръбското училище имаше трима учители и само единъ ученикъ!

Това плачевно състояние на сръбското учебно дѣло въ Македония е било обсѫждано въ една тайна конференция, заседаваща въ Бѣлградъ отъ 22 до 25 юлий 1905 г. подъ председателството на тогавашния министъръ на външнитѣ работи д-ръ Йованъ Жуйовичъ.[3]) Въ държания по случая протоколъ на 23 юлий четемъ:

---

1) Цариградски вѣстникъ 1849 г. № 204—76, 1853 г., № 126.

2) Militchevitch M. K. — Les écoles en Serbie. Belgrade 1868 p. p. 4—36. — Annuaire statistique du Royaume de Serbie p. p. 686—748.

3) Вж. Тайната сръбска политика, споредъ сръбски автентични документи. София 1919 г.

„Г. Йованъ Жуйовичъ повдигна подиръ това предъ конференцията въпроса за нашето (сръбското) културно-просвѣтно дѣло въ Македония и като констатира, че има училища съ много малко деца, и че има мѣста, дето нѣма сръбски кѫщи, запита: дали не би трѣбвало да се ограничи нашето дѣло въ тази насока?

Въ последвалитѣ разисквания по сѫщия въпросъ, въ който взеха участие г. г. Джока Симичъ, С. Груичъ, Йов. Авакумовичъ и Света Симичъ, се констатира: че нашето просвѣтно-културно дѣло твърде се е разширило; че наистина има училища съ по 2—3 ученика; че сѫществуватъ и такива, гдето броя на учителитѣ не е съразмѣренъ съ броятъ на ученицитѣ; че училищата не сѫ снабдени нито съ пособия, нито съ учебници; че тѣхната издръжка струва повече, отколкото резултатитѣ отъ развиваната въ тѣхъ дейность и пр.“.

Казано съ една речь, въпрѣки огромнитѣ материални жертви на Бѣлградъ, въпрѣки мощната подкрепа на турското правителство и на вселенската патриаршия — чиито интереси бѣха солидарни въ стремежа да се спъва българския културенъ подьемъ въ Македония, като се противопоставятъ сърби на българи—сръбското дѣло никога не можѫ да се похвали съ единъ осезателенъ успѣхъ.

Не помогнаха и сръбскитѣ чети, които между друго, по нареждане отъ Бѣлградъ — отъ гдето бѣха редовно формирувани и издържани — трѣбваше да подкрепятъ съ всички срѣдства сръбското просвѣтно дѣло.

За тия чети се говори сѫщо така въ поменатия по-горе протоколъ (с. 22 и 23).

Когато министрътъ на външнитѣ работи д-ръ Йованъ Жуйовичъ поставилъ на членоветѣ на конференцията въпроса: дали е износно да се фаворизиратъ, като въ миналото, четитѣ въ „Скопска Стара Сърбия“ и Македония, или да се преустанови тѣхната дейность, пълномошниятъ министъръ Св. Симичъ, следъ като удобрилъ развиваната до тогава дейность отъ страна на четитѣ, добавилъ, че преустановяването и спъването на тая дейность — която дала такива добри резултати противъ българитѣ — щѣло да бѫде една грѣшка. Важното било да се организиратъ съ помощьта на Сърбия тия чети по начинъ, щото да не могло да се обвинява кралското правителство. Ето защо цѣлата тая четническа дейность трѣбвало да не бѫде въ рѫцетѣ на правителството, а да се повѣряла на довѣрени лица, чрезъ които правителството да можело винаги да запази рѫководството за себе си.

„Тъй като — гласи протоколътъ — всички членове на конференцията се присъединиха къмъ това мнение, решено бѣ да се продължи, по сѫщия пѫть, прежната дейность на четитѣ, като се вземе грижата за повече предпазливость и метода, за да се съобрази тая дейность съ директивитѣ

на министерството, повѣрявайки изпълнението ѝ на лица довѣрени на министра“[1]).

И тая организация, обаче, не помогна на сръбската кауза. Като въ гранитна скала се разбиха въ дълбокото народностно съзнание на македонскитѣ българи всички срѣдства и усилия на Бѣлградъ да насажда прозелитизъмъ въ Македония. Въпрѣки непрестаннитѣ спънки, що се правѣха на тия съзнателни българи отъ общитѣ имъ врагове: турци, сърби и гърци — които спънки особено се увеличаваха следъ всѣко въоржжено възстание — тѣ достигнаха да иматъ образцови училища въ цѣлата страна.

* * *

Намиращиятъ се въ границитѣ на Югославия български елементъ се признава и отъ сключения на 10 септемврий 1919 г. въ Сенъ Жерменъ специаленъ договоръ между Великобритания, Франция, Германия и Япония — отъ една страна и Държавата на сърби хървати и словенци — отъ друга.

Въ преамбюла на този договоръ е казано, че обширни територии бѣха присъединени къмъ сръбското кралство *„още отъ началото на 1913 година*, че сръбско-хърват-словенската държава, по собствена своя воля, изявява желанието да даде на населението на всички включени въ

[1]) Вж. Тайната сръбска политика, споредъ сръбски автентични документи, София, с. 30-31.

тая държава територии — безразлично на каква раса принадлежатъ, какъвъ езикъ говорятъ и каква вѣра изповѣдватъ — абсолютната гаранция, че ще продължаватъ да бѫдатъ управлявани съгласно принципитѣ на свободата и справедливостьта“.

„Наистина, пише Карлъ Штрупъ, единъ преамбюлъ не съдържа задължителни норми, но все пакъ той дава мотивитѣ, легнали въ самата основа на договора. Въ случая той иска да каже, че договарещитѣ страни сѫ съгласни, щото режимътъ за прилагане въ *придобититѣ отъ 1913* територии, да бѫде режимъ на една правова държава.“[1])

Чл. 2. — на въпросния договоръ гласи:

„Държавата на сърбитѣ-хърватитѣ-словенцитѣ се задължава да даде на всички жители пълно покровителство на тѣхния животъ и на тѣхната свобода безъ разлика *на рождение, националность, езикъ, на раса и на религия.*

Всички жители на кралството на сърбитѣ-хърватитѣ-словенцитѣ ще иматъ право свободно да упражняватъ, толкозъ публично, колкото и частно, всѣка вѣра, религия или вѣрвание, чието практикуване не ще бѫде несъвмѣстимо съ обществения редъ и добритѣ нрави.“

[1]) La situation juridique des Macédoniens en Jougoslavie par Karl Strupp, prof. de Droit publique à l'Université de Francfort - sur - le - Mein etc. Paris. p. 5.

Чл. 4. —

„Сръбско-хърватско-словенската държава признава като сръбски, хърватски и словенски поданици, по право и безъ всѣкаква формалность, лицата отъ австрийска, унгарска или *българска* националность, които сж родени въ казаната територия отъ родители, чието мѣстожителство, респективно индигенатъ (pertinenza, Heimatsrecht), е тамъ, макаръ че въ деня на влизането въ сила на този договоръ тѣхното мѣстожителство, респективно индигенатъ, да не се намира тамъ".

Следъ като разглежда въпроса отъ неговата юридическа страна, професоръ Штрупъ добавя:

„. . . македонцитѣ включени въ сръбската държава съ Букурещкия договоръ отъ 10 августъ 1913 г. и въ сръбско-хърватско словенското кралство съ договора отъ Ньой отъ 27 ноември 1919 г., съставляватъ малцинства по смисъла на миноритарния договоръ отъ 10 септември 1919 г., влѣзълъ въ сила на 16 юлий 1920 г., тъй че членове 1 и следващитѣ отъ този договоръ сж станали приложими по отношение на македонцитѣ, и че Югославия извършва истински международни престжпления къмъ другитѣ подписавши договора (11) не признавайки валидностьта на въпроснитѣ норми съ изброеннтѣ по договора последствия." [1])

[1]) Karl Strupp, op. cit., p. 16.

Като се знае, че въ 1913 г. голѣмия дѣлъ земя, която Сърбия си присвои, бѣше именно северна Македония, чиито български характеръ не се оспорваше по онова време дори и отъ самитѣ сърби, пита се кжде се изгубиха всички тия българи, за да се отрича сега тѣхното сжществувание?

* * *

Безрезервно признаване *българския* елементъ въ Македония имаме и въ декларациитѣ на гръцкитѣ делегати по време когато се сключваше мирниятъ договоръ въ Букурещъ. Въ заседанието на тогавашната конференция на 26 юлий (8 августъ) г-нъ Политисъ, отъ името на гръцката делегация, направи следното предложение, досежно църковнитѣ и училищни въпроси въ анексиранитѣ земи:

„Религиозни въпроси"

Гръцкитѣ религиозни общини въ България и *българскитѣ* религиозни общини въ Гърция запазватъ собственностьта и свободното ползуване отъ черквитѣ си.

Тѣхната църковна организация ще бжде уредена въ последствие".

„Училищни и културни въпроси".

Училищата, манастиритѣ, приютитѣ, болницитѣ и въобще всички благотворителни и на милосърдието учреждения и институти, както и такива на обществена предвидливость, зависещи отъ гръцкитѣ общини въ

България, а сѫщо така училищата, манастиритѣ, приютитѣ, болницитѣ и въобще всички благотворителни и на милосърдието учреждения и институти, както и такива на обществена предвидливость, зависещи отъ *българскитѣ общини въ Гърция*, ще запазятъ своята организация и устройство и ще продължатъ да иматъ управляването и ползуването отъ тѣхното имущество — движимо и недвижимо.

Тѣ ше могатъ, като се съобразяватъ съ предписанията на мѣстнитѣ закони и възъ основа на пълна взаимность, да получаватъ дарения и завети и да придобиватъ срещу заплащане права и имущества.

Никаква прѣчка не може да бѫде правена на тѣхното свободно функциониране, освенъ ограниченията, които сѫ наложени респективно въ всѣка отъ дветѣ заинтересовани страни отъ общитѣ закони, действуващи по отношение на всички учреждения отъ тая категория".

Следъ това председательтъ на гръцката делегация г. Венизелосъ, заяви че той би се задоволилъ за сега съ тая елементарна редакция, която провъзгласява единъ общо приетъ принципъ на цивилизацията. Той изказа надежда, че българскитѣ делегати ще приематъ най-сетне да се впише въ договора единъ „общъ принципъ, осветяващъ училищнитѣ и религиозни свободи".

Сѫществуването на *българско* малцинство въ Македония се призна и съ сключената между Гърция и България на 27. XI. 1919 г. конвенция за „доброволното" изселване, както и съ подписаната по-късно, а именно на 24. III. 1924 г. конвенция отъ г. г. Калфовъ и Политисъ за покровителствуване гръцкото малцинство въ България и *българското — въ Гърция*. Наистина, гръцкото правителство и гръцката камара отказаха да одобрятъ последната конвенция, ала това тѣ направиха, защото не искаха съ нищо да се спъва приложението на конвенцията отъ 1919 г., по силата на която българитѣ се виждаха принудени да напущатъ роднитѣ си огнища.

Все пакъ по поводъ на отхвърлянето отъ гръцка страна конвенцията Калфовъ-Политисъ, Съветътъ при О.Н. на 14.III. 1925 г. се занима „съ покровителството на *българскитѣ малцинства въ Гърция*", като изяви желание да му се дадатъ известни освѣтления по въпроса. По поводъ на това, Атинскиятъ кабинетъ отправи до О. Н. единъ мемоаръ, който бѣ предметъ на обсѫждане презъ юнската сесия 1925 год. на Съвета. Въ тоя мемоаръ се заявяваше, че колкото се касае до нуждитѣ на малцинството, което говори *славянски* езикъ (сега вече отъ угода къмъ Сърбия се избѣгна думата *български*) въ областьта на вѣроизповѣданието и народното образование, гръцкото правителство обещава да проучи съ доброжелателство всѣко искане, което би му било направено отъ това малцинство.

За съжаление, това остана мъртва буква.

При все туй, въ тоста си при дадения обѣдъ на делегатитѣ на I-та балканска конференция въ Атина презъ 1930 г., г. Венизелосъ каза между другото:

„Химера би било вѣрването, че е възможно да се осѫществи единението на Балканитѣ преди разрешаването на висещитѣ въпроси, а особено въпроса за малцинствата. Когато малцинствата престанатъ да служатъ за поводъ на общи несъгласия, тогава прилагането на договоритѣ ще бѫде пълно. Когато отнасянето къмъ малцинствата стане по-справедливо, тогава и тѣ ще бѫдатъ доволни. И когато стигнемъ до единението, тогава ще се увѣримъ, че *малцинствата не сѫ елементи на разногласия, но най-голѣмата опора на балканската взаимность и единение*“ (к. н.) „Елефтеронъ Вима“, 10. X. 1930 г.).

Е добре, тъкмо това е и нашето схващане. И не искаме нищо повече отъ това, като предпоставка за изкореняването на сѫществуващитѣ омрази и недовѣрия, що тровятъ и днесъ отношенията между балканскитѣ народи, спъватъ тѣхното нормално развитие и прѣчатъ за установяването на единъ траенъ, ползотворенъ миръ на нашия изтокъ.

Но днесъ гърцитѣ наричатъ нашитѣ сънародници въ гръцка Македония *славофони*, а пъкъ за сръбскитѣ шовинисти истината нѣма особено значение. За тѣхъ не е важно, какво е

населението въ Македония, а да държатъ здраво македонската земя.

Голѣмъ брой сръбски реал-политици гледаха да присъединятъ Македония къмъ своята държава не толкова за туй, че въ нѣкои отъ най-севернитѣ покрайнини на тая область тукъ-тамъ живѣели тѣхни сънародници, а по чисто икономически съображения. Тъй, напр., видниятъ сръбски дипломатъ и държавникъ Миловановичъ — единъ отъ най-главнитѣ инициатори и автори на балканския съюзъ презъ 1912 г. — въ единъ свой трудъ: „Срби и Българи“, помѣстенъ въ списание „Дѣло“, 1898 г., разглеждайки спора между българи и сърби, съ огледъ на тѣхнитѣ политически и икономически нужди, пише:

„Сърбия абсолютно не може да остане като независима държава, ако не добие свободенъ излазъ на Егейско море, ако Солунското пристанище не падне непосредствено въ нейни ржце, или ако не бѫде поставено подъ такъвъ режимъ, че Сърбия да може всѣкога и безъ каквито и да било ограничения да си служи свободно съ него. Отдѣлни македонски покрайнини сѫ въ много по-тѣсна зависимость отъ другитѣ балкански земи, отколкото помежду си. Долината на р. Струма по никакви съображения — било географски, военни, търговски или икономически — не търси общность съ Вардара, докато, по естествено, непреодолимо тежнение къмъ откритото море,

долината на р. Искъръ търси спойка съ долината на р. Струма, а пъкъ Вардарската долина е естественно продължение на долината на р. Морава“ (с. с. 35—39).

Тая смисъль и понастоящемъ се поддържа отъ извѣстни сръбски кржгове. Най-яръкъ нейнъ изразитель се явява „Трговински Гласник“, органъ на мѣродавни търговски и стопански срѣди въ Сърбия.

Другъ не по-малко извѣстенъ сръбски ученъ и политикъ, Люба Иовановичъ, въ една своя статия за „Стара Сърбия и македонската автономия“, помѣстена сжщо въ „Дѣло“ отъ 1904 г., пише следнитѣ редове:

„Изобщо, щомъ нѣма отдѣлна македонска народность, не може да има и македонски езикъ. *Най-добре би било прочее да се усвоятъ сръбскиятъ и българскиятъ езици еднакво въ цѣлата страна и въ официалния и обществения животъ, като напълно равноправни.* Тъй българскиятъ езикъ би могълъ окончателно да се затвърди въ оня предель, който и сега има повече български характеръ, а сръбскиятъ — между жителитѣ, които иматъ повече сръбски характеръ“ (с. с. 26—36).

Всичко туй, обаче, сърбитѣ забравиха отъ момента, когато кракътъ имъ стжпи въ Македония. Отъ тогава и за най-трезвитѣ отъ тѣхъ въ тая страна не живѣятъ освенъ сърби. Volens-nolens такива трѣбваше да се нарекатъ всички македонски българи. За постига-

ние на тая цель тероротъ бѣ първото ефикасно средство. Отъ българското културно-просвѣтно дѣло не трѣбваше да остане никаква следа. Цъвтѣщитѣ по-рано въ Македония български училища и други културни огнища на бърза ржка бидоха превърнати чрезъ грубата сила въ сръбски и гръцки, българскитѣ деца бидоха съ плѣсници заставяни да се отказватъ отъ майчиния си езикъ, учители, наставници и свещенници бидоха погубени, арестувани или прокудени, прокудени бидоха и българскитѣ митрополити, следъ като бѣха охулени и малтретирани не само отъ гърцитѣ, но и отъ „братята сърби“...

Отъ материалната култура на македонския българинъ днесъ не остава освенъ *незабравимъ* споменъ.

* * *

За да се види до какви драконовски мѣрки прибѣгнаха сърбитѣ за да сломятъ духа на македонскитѣ българи, ще си позволя да приведа по-долу нѣкои членове отъ „Правилника за обществената сигурность въ новитѣ земи.“ Нека кажа, обаче, че по въвеждането на тоя режимъ, въ сърбската Скупщина станаха продължителни и оживени дебати. Бориха се две течения: умѣрено-либерално, което до нѣкжде застжпваше и самъ Пашичъ, и течението въ полза на стѣснителнитѣ мѣрки, подхранвано отъ шовиниститѣ, и отъ военнитѣ. Виждайки последното течение да надвива, Пашичъ млъкна; млъкна

и председателтъ на Скупщината Андра Николичъ, който се бѣ опиталъ да иска конституционни гаранции за Македония. Така надви крайниятъ шовинизъмъ, и на 21 септември (4 октомврий) 1913 г. биде обнародванъ въ държавния вѣстникъ горния чудовищенъ „Правилникъ за обществената сигурность въ новитѣ земи". Въ действителность това бѣ истинска военна диктатура.

Чл. 2 на тоя правилникъ гласи:

„Всѣки опитъ за бунтъ противъ публичнитѣ власти се наказва съ петь години каторжна работа.

Решението на полицейскитѣ власти, публикувано въ респективнитѣ общини, ще служи като доказателство за горепоменатото престжпление.

Ако отклонившиятъ се откаже да се предаде на властьта десеть деня следъ тая публикация, той може да бжде убитъ отъ всѣки органъ на обществената или военна власть".

Чл. 4.

„Ако въ една община има много случаи на бунтъ и провиненитѣ не се завърнатъ въ продължение на десеттѣ дни следъ обявата на полицията, властитѣ иматъ право да изселятъ тѣхнитѣ семейства тамъ, гдето намѣрятъ за добре.

Сжщо тъй изселени ще бждатъ и жителитѣ, въ чиито кжщи се биха укрили въ. оржжени хора или престжпници изобщо"

Чл. 6.

Ако поддържането на сигурността въ една община или въ единъ окржгъ изисква изпращането тамъ на войска, издръжката на последната ще бжде за смѣтка на общината или окржга.

Чл. 16.

Всѣко лице, което, познавайки нѣкой злосторникъ, не го предаде на властитѣ, ще бжде наказано съ петь години каторжна работа".

Ако действително Македония бѣ населена съ сърби, каква смисъль има горниятъ специаленъ режимъ? Защо и тия сърби не се ползуватъ отъ сжщитѣ ония законоположения, които сж въ сила въ останалитѣ части на Югославия?

Ето тия именно разсжждения накараха на времето социалистическиятъ сръбски вестникъ „Радничке новине" да пише:

„Ако е вѣрно, че тия територии сж освободени, защо се въвежда тамъ единъ изключителенъ режимъ? Ако тѣ се обитаватъ отъ сърби, защо последнитѣ да не сж равни на всички други сърби? Защо тамъ не се прилага конституцията, споредъ която „всички сърби сж равни предъ закона?" Ако войнитѣ имаха за цель обединението, защо това обединение не е признато на дѣло и защо се създаватъ тия изключителни наредби, които само завоеватели могатъ да създаватъ за покорени страни? Вънъ отъ туй нашата конституция не допуща наредби отъ този видъ!"

Все около това време, а именно на 18—31 октомврий 1913 г., вземайки думата въ Скупщината, проф. Скерличъ заяви между другото :

„Ние не мислимъ, че териториялнитѣ резултати сѫ всичко. Уголѣмена Сърбия не е една страна, гдето броятъ на жандармитѣ, бирницитѣ и контрольоритѣ по монополитѣ се е удвоилъ. Въ нова Сърбия — въ най-великата Сърбия — трѣбва повече свобода, повече правда, повече публично благосъстояние. Нека двойно по-голѣма Сърбия не бѫде два пѫти по-слаба, но дважъ по-силна“.

А „Правда“, въ броя си отъ 28 ноември (11 декември) 1913 г., се провикваше :

„Какъ, значи населението отъ анексираните земи ще има сега по-малко права, отколкото имаше подъ турския режимъ?“

За жалость, това бѣха единични, осамотени гласове, едни отъ които скоро стихнаха, а други постепенно се слѣха въ общия шовинистически хоръ въ кралството. Сега и самитѣ социалисти въ Югославия не се различаватъ много по схващането си отъ крайнитѣ националисти тамо. Тъй напр., социалистическиятъ лидеръ д-ръ Живко Топаловичъ — единъ отъ сръбскитѣ делегати на двете балкански конференции въ Атина и Цариградъ — въ книгата си: „Za balkanski sporazum“, издадена презъ 1931 г. не безъ известенъ умисълъ въ Загребъ и напечатана съ латиница, между другото пише :

„Нѣма другъ пѫть за българския народъ освенъ да се откаже отъ всѣка племенна заслѣпеность и да пристѫпи къмъ осѫществяването на две нови, голѣми цели : образуването на *интегрално югославянско национално единение* и после това — образуването на единъ съюзъ на балканскитѣ народи. Само по този пѫть всички стълкновения могатъ да бѫдатъ отстранени и всички истински интереси — задоволени“.

Що се касае специално до Вардарската долина, тя имала сѫдбоносно значение за сръбския народъ. За последния нейната важность била огромна, както отъ гледище на съобщенията, тъй и отъ гледище економическо, стратегическо и военно.

Другъ щѣлъ да е въпросътъ, обаче, ако единъ день между Югославия и България се дигнѣли военнитѣ граници и ако никога въ бѫдеще българската войска не бѫдѣла неприятелски разположена къмъ сърбитѣ. Тогава споръть около Вардарската долина щѣлъ да изгуби всѣко значение.

И като се върти все около обединението между Югославия и България, д-ръ Топаловичъ продължава :

„Обединението на югославянскитѣ племена е едно голѣмо революционно дѣло. То не е още завършено, а се намира още въ процеса на своето развитие. То ще се завърши само тогава, когато българитѣ

пристжпятъ къмъ югославянската държавна *заедница*".

„Българската национална пропаганда изнася днесъ предъ всички международни форуми въпроса въ защита на българскитѣ национални малцинства. Тая пропаганда само помрачава моралнитѣ отношения между Югославия и България, защото е *очевиденъ абсурдъ да се иска отъ югославянското правителство да признае една часть отъ югославянитѣ въ държавата си за нѣкакво национално малцинство* („. . . jer je jedan očevidni apsurdum tražiti od jugoslovenske vlade da jedan deo Jugoslovena u državi prizna kao neku nacionalnu manjinu")

А по нататъкъ:

„Ако между Югославия и България не би имало военни и политически граници, ако националната принадлежность на македонскитѣ славяни не би имала никакво влияние на мощьта и безопасностьта на държавата, тогава за последната става съвсемъ безпредметенъ въпросътъ: искатъ ли македонскитѣ славяни да се развиватъ въ националното сръбско съзнание или въ националното съзнание на българитѣ . . .

. . . . . "

„Само интегралното югославянско национално обединение решава проблема за националното съзнание на македонскитѣ славяни. Никакви разговори по малцинствата, никакво решение на международнитѣ форуми не може да промѣни днешното положение. Ако, прочее, българитѣ искатъ да бждатъ задоволени, както по отношение на териториялнитѣ си аспирации, тъй и на националнитѣ си аспирации, за тѣхъ има само единъ пжть: да пристжпятъ къмъ югославянското национално единство. Тъкмо тамъ лежи и огромното значение на това единство. Само това може дефинитивно да заличи и да ликвидира всички наши стари разпри и да изсуши пролѣтата кръвь." [1])

Казано съ две думи, отъ българитѣ се иска чисто и просто да се простятъ съ своята държавна независимость и да се слѣятъ съ Югославия. . .

Ето, така разсжждаватъ дори и сръбскитѣ социалисти, които не само че не искатъ да признаятъ сжществуването на нѣкакво българско малцинство въ Югославия, но не се и стѣсняватъ публично да препоржчватъ рецепти като горната. За тѣхъ, както и за грамадното болшинство отъ тѣхнитѣ сънародници, единственото радикално срѣдство за разрешение на въпроса чисто и просто лежи въ *претопяването на българския елементъ*.

Въ сжщность наченкитѣ на тая нова великосръбска теория, които нѣматъ нищо общо нито съ историческата истина, нито съ науката за южно-славянскитѣ езици и литератури, се коренятъ въ политическитѣ смѣтки на сръбскитѣ държавници още отъ 40-тѣ години на

[1]) Dr Živko Topalović — Za balkanski sporazum. Zagreb 1931, s. 30, 31, 32, 33.

миналия вѣкъ. Тъкмо по това време ние виждаме сръбския държавникъ и тогавашенъ министъръ-председатель Илия Гарашанинъ (1812—1874) да развива тая идея въ обширна политическа програма — „Програм спољне политике“.

Въ самото начало още на тая програма, която изнесе отпосле на бѣлъ свѣтъ Мих. Вукичевичъ въ списанието „Дело“, год. XI, кн. 38, се казва, че Сърбия трѣбвало да си изработи единъ *планъ за своето бѫдеще*, или една, тъй да се каже, домашна политика, по чиито главни начала постоянно да се управлява презъ течение на дълго време и постоянно да насочва всичкитѣ си работи.

Бидейки още малка, Сърбия трѣбвало да разбере, че не можела да остане въ това положение и че само въ съюзъ съ останалитѣ окржжаващи я народи тя трѣбвало да гледа да осигури своето бѫдеще.

По-нататъкъ въ своята програма, следъ като посочва стремежа на Русия и Австрия да си подѣлятъ турската държава, поради което тѣ всѣкакъ гледали да попрѣчатъ да не би друго нѣкое християнско царство да замѣсти турското, Илия Гарашанинъ казва, че замѣстница на Турция трѣбвало да бѫде Сърбия. Новата сръбска държава, която трѣбвало да се прошири и засили, имала твърдитѣ си основи въ сръбското царство отъ XIII и XIV в. и въ богатата и славна сръбска история. Тия именно основи на старата царь Душанова държава трѣбвало да се открияткъ и върху тѣхъ да се иззида новата сръбска държава.

За постигане на тая цель Гарашанинъ вижда добръ залогъ въ географското положение на Сърбия и въ родолюбието на нейнитѣ обитатели, ала препоржчва и редъ мѣрки за осигуряване сътрудничеството и на останалитѣ южни славяни при създаването на велика Сърбия. Покрай друго той смѣта, че е необходимо тайно да се изпратятъ изпитани, вѣрни хора въ съседнитѣ странн, за да се запознаятъ отблизу съ положението тамъ и като се върнатъ, писмено да докладватъ на сръбското правителство за всичко чуто и видено. На тия агенти трѣбвало да се дадатъ наставления, по кой начинъ да действуватъ и кои мѣста и лица да посетятъ, да проучатъ тежненията и нуждитѣ на съответнитѣ населения, военното положение въ тѣхнитѣ страни, броя и разположението на войскитѣ, где се намиратъ военнитѣ складове и арсенали, где се приготовляватъ военни припаси, или отъ где се доставятъ, да съставятъ списъци на всички видни и влиятелни хора, и то не само на ония, които симпатизиратъ на сръбската идея, но и на нейнитѣ противници и пр.

Подиръ туй авторътъ на програмата изтъква, че опасността за Сърбия идѣла глав-

но отъ Русия и Австрия; че *българитѣ, които образували „най-голѣмия клонъ отъ славянския народъ въ Турция“*, гледали на Русия като на своя мощна освободителка, но че последната въ сѫщность работѣла само за себе си, готова да нахлузи на българитѣ единъ яремъ по-тежъкъ отъ турския.

Излагайки по-нататъкъ своята програма, Илия Гарашанинъ наставя, че Сърбия трѣбвало да настоява, щото отъ сградата на турската държава само камъкъ по камъкъ да се кърти, „тъй че отъ тоя добъръ материалъ, положенъ върху стария добъръ темелъ на старото сръбско царство, да се изградѣла и издигнѣла новата сръбска държава“.

Като се връща отново на руското влияние между българитѣ, Гарашанинъ казва, че главнитѣ си тежнения Русия насочвала татъкъ, тъй като България била предъ вратата на Цариградъ и стояла следователно на пѫтя на руситѣ къмъ тоя градъ. Ала и по отношение на Сърбия, България заемала сѫщото положение и имала сѫщото значение, както и по отношение на Русия. Ако последната продължавала да работи все тъй успѣшно между българитѣ още нѣколко години, и ако презъ това време Сърбия би бездействувала, то нейното влияние надъ българитѣ би се свело до нула. За туй, предъ видъ на *„голѣмата важность“, която българитѣ имали за Сърбия*,

Гарашанинъ препоржчва нѣкои и други срѣдства за вкореняване сръбското влияние въ България, а именно: Сърбия да отвори даромъ вратитѣ на своитѣ учебни заведения за млади българчета; да се приематъ известенъ брой такива да свършатъ и по богословие въ Сърбия, та като свещеници отпосле да работятъ между своя народъ; да се напечататъ на български разни молитвени, черковни и други книги въ Сърбия, която трѣбвало да се постарае да изпревари въ туй отношение Русия, отдавна вече прибѣгнала къмъ този начинъ на действие; да се възложи на сериозни и способни хора да пѫтуватъ изъ България, да пробуждатъ българскитѣ чувства къмъ Сърбия и нейното правителство, а заедно съ това да съживяватъ и надеждата у българитѣ, че за тѣхното избавление Сърбия наистина ще имъ се притече на помощь и ще се старае за тѣхното щастие.

Що се отнася до Босна и Херцеговина, Черна-Гора, северна Албания, Сремъ, Бачка и Банатъ, — Сърбия трѣбвало всѣкакъ и неуморно да залѣга да ги привърже чрезъ всички срѣдства колкото се може по-тѣсно къмъ себе си, съ огледъ сѫщо на създаване велика Сърбия.

Излиза, че съ въпросната политическа програма още по онова време се е преследвало образуването на една велика югославянска държава, задъ която държава, и то-

гава както и днесъ, виждаме да се крие въ действителность сръбскиятъ империализъмъ. И презъ 1844 г., както и презъ 1912 г., българитѣ трѣбваше да бѫдатъ примамени и използувани за постигане на сръбскитѣ егоистични замисли именно на българска смѣтка. И днесъ не само живѣещитѣ масово въ Югославия българи, но и свободнитѣ българи трѣбва съ добро или съ зло да влѣзатъ въ границитѣ на Югославия и да се простятъ съ своята независимость.

За добра честь, не тъй мисли цѣлиятъ свѣтъ. Напротивъ, има безброй чужденци — и компетентни и авторитетни — които и днесъ не преставатъ да издигатъ гласъ въ полза на българщината. А има и такива, които открито осѫждатъ и дѣлото отъ Ньой. Така напр., когато въ Камарата на лордоветѣ се пристѫпи на времето още къмъ второ четене на Ньойския договоръ, виконтъ Брайзъ — единъ отъ най-добритѣ познавачи на близкия изтокъ — говорейки върху голѣмата несправедливостъ и жестокость на поменатия договоръ, съ който Добруджа, западна Тракия и Западнитѣ покрайнини се откѫснаха отъ България, се спрѣ по-обширно на въпроса за Македония, — която отлично познаваше — за да подчертае следнитѣ думи:

„Населението на Македония отъ Охридъ и Битоля на западъ и до Сересъ на истокъ — съ други думи казано, отъ Охридското езеро до рѣкитѣ Вардаръ и Струма — е *българско по традиции и черковна принадлежность.*

Изказвайки съжалението си, че на тая чисто българска область не се е дало поне едно автономно управление, и по тоя начинъ да бѫде избѣгната една несправедливость, Браизъ приключва съ думитѣ, че тоя миръ не е какъвто английскиятъ народъ очаквалъ, нито пъкъ миръ очакванъ отъ единъ разтревоженъ свѣтъ. Едничката надежда оставала върху Обществото на народитѣ, което трѣбвало да поправи сторенитѣ грѣшки и да предотврати, иначе неизбѣжни, нови раздори.

Все около онова време, вземайки думата въ Камарата на общинитѣ, другъ не по малъкъ познавачъ на Македония — полковникъ Малонъ, следъ като изтъкна несъстоятелностьта на Ньойския договоръ, уприличи участьта на България на единъ човѣкъ, нападнатъ и разпокѫсанъ на парчета отъ вълцитѣ на империализма и оставенъ на тѣхния произволъ безъ никакво облекчително срѣдство . . .

„Съ дълбоко чувство на отговорность — продължи Малонъ — азъ възставамъ противъ тоя договоръ. . . Тоя, който иска да обезпечи мира, да ни запази отъ проклятието на милитаризма и да създаде единъ по-добъръ свѣтъ за своитѣ деца, трѣбва да протестира съ всичката си сила и мощь срещу тоя притворенъ миръ на насилие и лакомство".

Въ сѫщия духъ и съ сѫщата яснота и убедителность говори и полковникъ Уеджуудъ, който се присъедини къмъ предложението на полковникъ Малонъ.

Другъ ораторъ — лейтенантъ командиръ Кенуорти, по сѫщия поводъ произнесе следнитѣ думи:

„Азъ безсъмнено ще гласувамъ противъ тоя договоръ. Не бихъ могълъ да дигна чело, ако бихъ гласувалъ за него. Народътъ, за чието освобождение ние сме сторили толкова много, днесъ се третира като битъ неприятель, който трѣбва да бѫде унищоженъ. Ние не искаме да унищожимъ тоя народъ, *но сърбитѣ искатъ*, докато Гърция се третира като разгалено дете, на която се даватъ не само части отъ България, населени съ българи, но може би и части отъ Турция и Мала Азия, населени съ други народи. Това е, което историята ще посочи като една напълно лоша политика за следване".

* * *

Че наистина сърбитѣ искатъ да денационализиратъ българитѣ, се признава дори и отъ тѣхнитѣ приятели като Албертъ Лондръ. Следъ като казва, че Сърбия се стреми да колонизира Македония съ сърби отъ северъ, Лондръ добавя:

„Сърбитѣ закриха българскитѣ училища въ Македония. Тѣ наказватъ децата, които говорятъ български. Македонцитѣ

трѣбваше да прикачатъ на имената си окончанието ић, за да имъ се придаде сръбска форма. Тъй бившиятъ председатель на министерския съветъ въ България, родомъ отъ Македония, се нарича Ляпчевъ, но неговиятъ братъ, останалъ въ родното си мѣсто, е принуденъ да се казва Ляпчевичъ. Ако, разхождайки се, човѣкъ тънаника нѣкоя българска пѣсень отъ детинството си, наказва се като престѫпникъ. Въ училищата всѣко дете трѣбва да повтаря: „Азъ съмъ сърбинъ", ала върне ли се дома, неговиятъ татко му казва: „Не, ти си българинъ". Прочее, младежьта морално е терзана.

Новороденитѣ трѣбва да бѫдатъ записвани съ имена отъ сръбския календаръ. Свещеникътъ отъ Берово бѣ осѫденъ на шесть години затворъ, за гдето кръстилъ съ името Крумъ — име на единъ български владѣтель — нѣкое си дете отъ своята енория. *Бѣлградъ прилага една политика на денационализация* (к. н.).[1])

При тия условия лесна работа ли е живѣещиятъ днесъ въ Македония българинъ да иска отъ Бѣлградското правителство да му даде предвиденитѣ въ договора права за малцинствата? Такъвъ българинъ най-малко би намѣрилъ затвора, ако не и нѣщо повече. Между това, единственъ излазъ отъ сегашното несносно положение е даването именно въпроснитѣ права на македонскитѣ българи, както и на ония отъ

1) Albert Londres — Les Comitadjis ou le terrorisme dans les Balkans, Paris, p. 49, 52, 53.

Западнитѣ покрайнини. И колкото по-рано стане това — толкозъ по-добре.

Въ тоя редъ на мисли нека приведемъ тукъ меродавното мнение по малцинствения въпросъ изобщо и на всеуважаемия председатель на Чехословашката република Масарикъ. Приемайки презъ декември 1931 г. Варшавския журналистъ Hieronim Wierzynski, той е казалъ между другото:

„. . . Признавамъ, че въпросътъ за малцинствата е много сериозенъ. Това днесъ не е проблемъ само чешки или полски. Нѣма днесъ държава, която да е безъ малцинства. Това е исторически въпросъ и трѣбва да се решава по справедливъ начинъ, но никога не съ насилие или надмощие. Такова е моето становище и моето мнение . . . . . .

. . . . . .

Характерна черта на днешното време е залѣзването на абсолютизма. Народитѣ се стремятъ да добиятъ свобода. Затова сега не може абсолютистичната система да бѫде съ успѣхъ употрѣбявана. *На малцинствата трѣбва да се даде свобода за развитие. Свободата смѣтамъ за основенъ принципъ. Съ абсолютизма е свързанъ принципътъ на централизма. Сегашното време на демокрация поставя срещу него принципа на автономията въ най-широкия смисълъ на думата. Предъ насъ стои необходимостьта да решаваме въпроса за автономията при демокрацията*“.[1]).

[1]) Gazeta Warszawska, 13. XII. 1931 г.

За Бѣлградъ, обаче, и подсѣщания като горното сѫ гласъ „вопиющъ въ пустинѣ“.

Не се трогватъ нашитѣ „братя сърби“ и отъ крайно бедственото положение на прогонентѣ отъ гръцка и сръбска Македония — и намѣрилитѣ въ България прибѣжище — наши сънародници, за злата сѫдба на които въ единъ отъ последнитѣ си броеве дори Ирландскиятъ известенъ вестникъ „The Tuam's Herald“ писа следнитѣ прочувствени редове:

„. . . За да се провѣри положението на страната, трѣбва да се проникне въ селскитѣ колиби и да се видятъ лишенията и мизерията, царещи въ тѣхъ; да се видятъ страданията на стотици хиляди български бѣжанци, изгонени немили-недраги отъ прага на тѣхнитѣ жилища въ Македония, Тракия, Добруджа и Западнитѣ покрайнини, отъ тѣхнитѣ нови управници; да се видятъ хлътналитѣ очи и бледитѣ лица на стотици хиляди вдовици и старци отъ войнитѣ, на които България едва ли би могла да осигури кора хлѣбъ; да се види, какъ България, благодарение на злата си участь, е въ агония и трепереща предъ страха отъ утрешния день“.

* * *

Отъ всичко гореизложено може да се заключи, че, докато онова, което и днесъ се нарича *македонски въпросъ*, за насъ — българитѣ, е и ще си остане една чисто народностна

проблема, за сърбитѣ въ действителность цѣлата работа се свежда къмъ една чисто империалистична, завоевателна концепция за българска смѣтка. И понеже по своето естество тия два принципа — империалистичниятъ и народностниятъ — сж несъвмѣстими, единствено на това трѣбва да се отдаде и сжществуващата остра разпря между двата народа. Нѣмайки тия тѣсни връзки, които насъ, свободнитѣ българи, свързватъ съ подвластнитѣ днесъ на Сърбия наши сънародници, сърбитѣ не искатъ да знаятъ за тѣхната неволя, а се интересуватъ преди всичко за тѣхната земя. Това тѣ добре знаятъ, но не искатъ да го признаятъ, а се силятъ съ помощьта на разни Венделовци, Анселовци и др. да изопачаватъ истината и да доказватъ онова, що се не доказва. До 1912 г., когато малка Сърбия се намираше подъ постоянната угроза на Австро-Унгария, покойниятъ д-ръ М. Миловановичъ често ми е повтарялъ, че моралътъ и въ политиката е изнамѣренъ отъ агнето, а не отъ вълка. Днесъ не можемъ ли съ право да кажемъ и ние сжщото, като е речь за спора ни съ сърбитѣ? Надеждата ни, обаче, е, че правдата и разумътъ все ще възтържествуватъ, и че Сърбия ще разбере, какво пжтьтъ, по който вървѣ Дунавската монархия, не е нито благоразуменъ, нито спасителенъ. Нека думитѣ ни не бждатъ зле претълкувани. *Ние — за лишенъ пжть повтаряме това -- сме за искрено и трайно споразумение, но туй споразумение, за да бжде именно трайно и да може съ него да се хвърли веднъжъ за винаги було върху мрачното минало и нерадостното настояще, трьбва да почива единствено върху взаимното зачитане, човъщината и висшата правда.* Ако въ Бѣлградъ могатъ да се вслушатъ въ гласа на тая правда и изпълнятъ онова, що последната повелява, между южното славянство ще изчезнатъ всѣкакви недоразумения, що днесъ го разяждатъ, и то само тогава ще образува оная несъкрушима сила, на която никой нѣма да посмѣе да се противопостави. Тогава, именно, и Балканитѣ ще принадлежатъ само на Балканскитѣ народи. Мислимъ, че тая голѣма идея заслужава повече внимание и че не бива — съ една просто необяснима неотстжпчивость и крайна непримиримость — да се компрометира тя най-вече отъ тамъ, отъ гдето зависи въ най-голѣма степень нейното осжществяване.

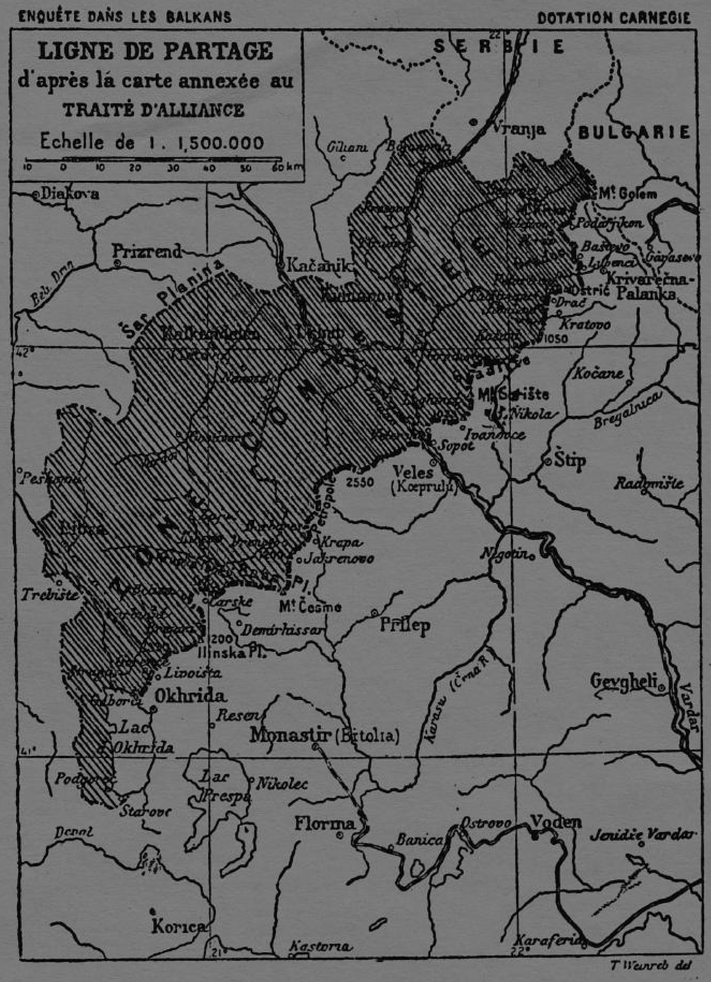

Спорната зона споредъ договора съ Сърбия